מכון ון ליר בירושלים
THE VAN LEER JERUSALEM INSTITUTE
معهد فان لير في القدس

הפורום לסביבה וקיימות אזורית

סביבה ושלום
תיאוריה, פוליטיקה, אקטיביזם ומה שביניהם

דוח

שרה אוסצקי־לזר | שחר שדה

The Van Leer Forum on Environment and Sustainability

Environment and Peace: Theory, Politics and Activism

Sarah Ozacky-Lazar and Shahar Sadeh

חברי הקבוצה:
נג'יב אבו רקייה, חנה אבירם, ליאורה אהרון, דב ברנשטיין, אבי דבוש, שרון דולב, קרן הלפרין,
ג'מילה הרדל ואכים, רובין טווייט, לירון ישראלי, אלון כהן־ליפשיץ, רמי לבני, נירית לוטן,
אבי לוי, מיה נגב, נועם סגל, מיכל סליטרניק, וסים עבאס, חגית עופרן, יעל פתיר,
איתן קרמר, ססיל רימר

עריכת לשון: רונית טפיירו

© תשס"ט, מכון ון ליר בירושלים
© 2009, by The Van Leer Jerusalem Institute

תוכן העניינים

א. הקדמה 5

ב. חשיבה סביבתית ופעילות בינלאומית 6

1. התפתחות תפיסת הקשר בין שלום לסביבה וביטויו באמנות ובהצהרות בינלאומיות 6
2. אימוץ שיח הקיימות בישראל 8
3. פרסי נובל לשלום לפעילות סביבתית, ונזקי המלחמה 9
4. הסביבה כשחקן בתהליכי שלום 9
5. יתרונות הקישור בין סביבה, ביטחון ושלום 10
6. חולשות ובעיות בשילוב נושא הסביבה בתהליך פתרון סכסוכים 12
7. יוזמת אגן הנילוס: מניהול משאבים ליישוב סכסוכים 12
8. סביבה חוצת גבולות במזרח התיכון: הדוגמה של קוד בחריין 13
9. יוזמות והסכמים נוספים ברמה המדינית 14
10. הקשר בין ארגוני סביבה לבין שלום וזכויות אדם 15

ג. הפרויקט במכון ון ליר בירושלים 16

1. על קבוצת הדיון 16
2. פעילות קבוצת הדיון 16
3. סוגיות לדיון ורעיונות לפעולה 18

רשימת מקורות 20

תקציר הדוח באנגלית 21

תקציר הדוח בערבית 23

נספח 1: קוד בחריין להתנהגות בנושאי איכות הסביבה במזרח התיכון (בעברית ובערבית) 24

נספח 2: רשימת הארגונים המשתתפים ונציגיהם בקבוצה 36

א. הקדמה

מכון ון ליר בירושלים משמש חממה לפיתוח רעיונות יצירתיים ואסטרטגיות חדשניות להתמודדות עם משברים חברתיים, לחיזוק החברה האזרחית ולטיפוח שיתוף פעולה חוצה גבולות. בראשית 2008 הוקם במכון "הפורום לסביבה וקיימות אזורית" תחת המטרייה "שכנים בים התיכון".[1] הפורום הציב לעצמו כמה מטרות: לפתח חשיבה אזורית על סביבה וקיימות (sustainability), מתוך הבנה כי נושאים אלה הם חוצי גבולות מטבעם ומחייבים שיתוף פעולה ותכנון אזורי; להביא את הנושא הסביבתי לקדמת המשא ומתן המדיני באופן שיתרום לקידומו בדרכים שונות; וליזום שיתוף פעולה אזורי בפרויקטים סביבתיים.

במסגרת הפורום פועלות קבוצות דיון שונות שבהן משתתפים יותר משמונים ישראלים ופלסטינים - אנשי אקדמיה מתחומי ידע מגוונים, פעילי שטח ואנשי ממשל. המגמה היא להרחיב את הדיון ולכלול בו גם מומחים מארצות אחרות באזור, ולהיעזר בחוקרים מרחבי העולם שעיסוקם הַקשר בין סביבה לקונפליקטים, לקיימות ולתהליכי שלום. מפגשי הקבוצות, כפי שהעידו חבריהן, הציבו למשתתפים אתגר אינטלקטואלי והביאו לשינויי תפיסה אצל רבים מהם.

בקבוצת דיון אחת, שבה מתמקד דוח זה, השתתפו נציגים מארגוני שלום, ארגוני זכויות אדם וארגונים סביבתיים ישראליים, במטרה לפתח דיון וחשיבה פנים־ישראליים על הקשר בין התהליך המדיני לבעיות סביבה ולקדם שיתוף פעולה בין הארגונים בתחומים אלו - בתוך הקו הירוק ומעבר לו. מדיוני הקבוצה התבררו מורכבותו של הקשר בין הנושאים והצורך לפתח חשיבה כוללת של ארגוני החברה האזרחית בשני כיוונים מרכזיים:

1. שילוב נושא הסביבה בשיח המדיני-פוליטי, בהיותו גורם חוצה גבולות היכול לתרום ליצירת אמון ולקידום תרבות של שלום.
2. קירוב התנועה הסביבתית-חברתית בישראל לנעשה בשטחים הפלסטיניים ויצירת שיתוף פעולה עם ארגוני סביבה הפועלים בהם.

קבוצה שנייה בפורום עסקה בהיבטים תיאורטיים של המושג "קיימות אזורית" ובניסיון לפתח חזון סביבתי אזורי משותף; קבוצה שלישית היתה מורכבת מפעילים צעירים, אנשי שטח, והיא ביקשה לקדם פרויקטים סביבתיים משותפים; וקבוצה רביעית פיתחה ראייה אזורית בנושא הפקת אנרגיה חלופית ממקורות טבעיים. קבוצות דיון נוספות יתחילו לפעול בשנת 2010.

הדוח שלפניכם פותח צוהר לחשיבה המשלבת שני נושאים מורכבים מאין כמותם - הסביבה ויישוב סכסוכים מדיניים (ובפרט הסכסוך הישראלי-פלסטיני), נושאים שכל אחד מהם זוכה לעיסוק נרחב בפני עצמו. השילוב בין השניים, במיוחד באזורנו, הוא החידוש בו. הוא נועד לעוסקים בפועל בשני התחומים, לחוקרים ולאלו המתעניינים בהם ורוצים לקבל סקירה כללית וראשונית על עשיית שלום באמצעות הסביבה (Environmental Peacemaking/Peacebuilding) וללמוד מעט על מורכבות הנושא המתפתח.

בחלקו הראשון של הדוח (פרק ב) נציג את המסגרת התיאורטית והמושגית של הפורום לסביבה וקיימות אזורית. נתחיל במבוא המתאר את הקשר בין סביבה לשלום ולפתרון סכסוכים. זהו נושא חקר מתפתח בעולם, אך הוא עדיין בחיתוליו בארץ ובאזור; לאחר מכן נצביע על מקומם של נושאים סביבתיים בהסכמים מדיניים שהושגו בעשור האחרון במזרח התיכון, שחלקם מיושמים וחלקם נותרו על הנייר. בחלק השני (פרק ג) יתוארו דיוני קבוצת ארגוני הסביבה, השלום וזכויות האדם, ויפורטו הסוגיות והתובנות שעלו מהם. נציין כמה נושאים שנדונו במפגשי הקבוצה ונפרט את המסקנות המרכזיות שעלו מהם.

1 "מטרייה" הוא מונח שאימץ מכון ון ליר לכינוי תחומי הפעילות הראשיים בו. על מטריית "שכנים בים התיכון" ראו בהרחבה באתר המכון, http://www.vanleer.org.il/heb

ב. חשיבה סביבתית ופעילות בינלאומית

1. התפתחות תפיסת הקשר בין שלום לסביבה וביטויו באמנות ובהצהרות בינלאומיות

הקשר בין פעילויות אנושיות־חברתיות ובין הפגיעה בסביבה ובבני אדם נמצא כבר יותר ממאה שנים על סדר היום העולמי. גורמים רבים, בהם ארגוני סביבה ועמותות לשמירת הטבע, חוקרים, סופרים, עיתונאים, אנשי חינוך סביבתי וארגונים בינלאומיים, הצביעו על הקשר הזה ותרמו לפיתוח הבנתו ולהעמקתה.[2] עם זאת, פעולה בינלאומית מתואמת בנושא זה החלה רק בשנת 1972, בכינוס של האו"ם שכותרתו "הסביבה האנושית". אז הוכרה בפעם הראשונה זכותו של כל אדם לסביבה בריאה ונעשו צעדים ראשונים להבטחתה. בעקבות כינוס זה הוקמה ב־1973 תוכנית האו"ם לסביבה (United Nations Environment Programme) שמטרתה העיקרית היתה לסקור את מצב הסביבה העולמית, לפתח מדיניות להגנתה ולקדם שיתוף פעולה בינלאומי בתחום זה.[3]

כעבור עשור, בשנת 1983, הקימה גרו הארלם ברונטלנד (Bruntdland), ראש ממשלת נורווגיה דאז, את הנציבות העולמית לסביבה ולפיתוח (World Commission on Environment and Development - WCED) ועמדה בראשה. בדצמבר 1987 פרסמה הנציבות את הדוח "עתידנו המשותף" ("Our Common Future"), הידוע בשם "דוח ברונטלנד".[4] המסמך מכיר באחריות בני האדם למצבו הסביבתי הירוד של כדור הארץ ומצהיר על המחויבות המשותפת של כל יושביו לשינוי. הדוח הפך לאבן פינה לתנועות הסביבתיות בעולם ולמוקד התייחסות ראשוני לדיונים רבים שהתקיימו מאז על הצורך בשיתוף פעולה ובאיגום משאבים להצלת כדור הארץ. פרק מיוחד בדוח ברונטלנד (פרק 11) עוסק בקשר בין סביבה, פיתוח, ביטחון, שלום וסכסוכים פוליטיים. הפרק מדגיש מצד אחד את המצוקות הסביבתיות כגורם לסכסוכים בין מדינות, ומצד אחר את התוצאות ההרסניות לסביבה של מלחמות ושל השימוש שנעשה במסגרתן בנשק קונוונציונלי ובנשק להשמדה המונית - אטומי, ביולוגי וכימי.

שנת 1992 היא נקודת ציון נוספת במאבק הגלובלי להגנת הסביבה. בשנה זו התכנסה בריו דה ז'ניירו שבברזיל ועידת הפסגה העולמית של האו"ם לסביבה ולפיתוח - "ועידת כדור הארץ" - בהשתתפות יותר מ־170 מדינות (בהן ישראל). נוסחו בה מסמכים ואמנות בינלאומיות בנושאים סביבתיים, ובהם "**הצהרת ריו**",[5] שהניחה את התשתית הרעיונית להחלטות הוועידה ולתוכניות מקומיות ובינלאומיות להתמודדות עם בעיות הסביבה. בהצהרה הובלטה ההבנה כי המשבר הסביבתי הפוקד את כדור הארץ נגרם במידה רבה מצריכה בלתי שקולה של משאבי טבע, צריכה העולה על קצב התחדשותם של משאבים אלו ובאה על חשבון דורות העתיד.

בריו נטבע המונח "**פיתוח בר־קיימא**" (sustainable development), כתשובה למצב המתואר. מדובר בפיתוח התואם את צורכי ההווה מתוך חיפוש דרכים לניהול נבון של משאבים - כלומר ניצולם בקצב המאפשר את התחדשותם בתהליכים טבעיים ובאופן מאוזן - כדי שלא לפגוע ביכולתם של הדורות הבאים ליהנות מהם. פיתוח בר־קיימא מייצג תפיסת עולם כוללת; אין הוא נוגע רק למשאבי טבע אלא גם לחברה, לחינוך, לבריאות, לכלכלה, לתחבורה, לתכנון סביבתי, לחקלאות, לתעשייה ועוד. בכל התחומים הללו פיתוח בר־קיימא משמעו סביבה ואורח חיים שבכוחם לשרוד לאורך זמן, מתוך השארת מרחב פעולה רחב ככל האפשר לדורות הבאים.

אף על פי שהמונח "פיתוח בר־קיימא" נפוץ בעולם והפך למטבע לשון רווחת בדיון הסביבתי, יש הטוענים כי זהו מושג מעורפל ועמום, שמעבר להתייחסותו לשימור הסביבה מניח בבסיסו את המשך הפיתוח הכלכלי. אפשר לזהות שלושה טיעונים מרכזיים בביקורת זו (Jacobs 1999): האחד הוא כי המושג אמורפי וניתן לפרשנות מרחיבה שאיננה מחויבת למקור, עובדה העשויה לרוקנו מתוכן ולהופכו לקלישאה;

---

2 ראו *Environmental Milestones: A Worldwatch Retrospective*, http://www.worldwatch.org/taxonomy/term/59

3 מתוך אתר נציב הדורות הבאים. ראו http://www.knesset.gov.il/sponsorship/future/heb/Main.asp

4 לדוח המלא ראו http://worldinbalance.net/agreements/1987-brundtland.php. הדוח תורגם לעברית מטעם מוסד שמואל נאמן בטכניון. ראו http://www.neaman.org.il/publications/publication_item.asp?fid=601&parent_fid=0&iid=2111

5 ראו ההצהרה באתר האו"ם, http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm

השני הוא שעמימות המושג אינהרנטית לו, וכי אין הוא אלא מסך עשן שנועד להסוות המשך פיתוח מואץ. על פי טיעון זה המושג משמש בידי יזמים ובעלי הון בבקשם לטשטש את הקשר שבין פיתוח וצמיחה כלכלית לבין הרס אקולוגי וחברתי; הטיעון השלישי הוא תרבותי־אקדמי, ולפיו שיח הפיתוח אינו פתרון לבעיה כיוון שהוא שואב מאותם עולמות תוכן שהוא שואף לתקן, כמו ריאליזם, מודרניזם ופוזיטיביזם מדעי.

אל מול הביקורת נטען כי המושג פיתוח בר־קיימא, למרות עמימותו, מציע מודל חדש ליחסים בין כלכלה לסביבה. הוא יוצא נגד הנחת יסוד כלכלית קפיטליסטית הגורסת שאין גבול לצמיחה, ומניח יסודות עקרוניים בעלי השלכה מהותית על תפיסות עולם ועל התנהגות, וכן על הדיון הנוגע לאיכות החיים, לכלכלה, לצדק חלוקתי, לדורות הבאים וכדומה (שם, 29). אימוצו הרשמי על ידי מדינות העולם וחדירתו אל תוך השיח יוצרים לכל הפחות מחויבות כלשהי מצד מדינות וממשלות להביאו בחשבון בפיתוח מדיניות ולחולל שינויים נחוצים, ויש אף הרואים בו נושא להמשך פיתוח אידיאולוגי רדיקלי.

בעקרונות שנקבעו בהצהרת ריו ישנה התייחסות פרטנית לנושאי מלחמה, שלום וסביבה, כפי שיודגם להלן:

- עיקרון 23: "יש להגן על הסביבה ועל משאבי הטבע של עמים מדוכאים, נשלטים או כבושים".
- עיקרון 24: "לחימה הרסנית לפיתוח בר־קיימא מעצם קיומה. לפיכך, בזמנים של עימות מזוין יכבדו מדינות את החוק הבינלאומי המספק הגנה על הסביבה וישתפו פעולה בהמשך פיתוחו כנדרש".
- עיקרון 25: "שלום, פיתוח והגנת הסביבה תלויים זה בזה ואי־אפשר להפרידם".
- עיקרון 26: "מדינות יפתרו את כל מחלוקות הסביבה שלהן בדרכי שלום, תוך שימוש באמצעים הולמים ובהתאם למגילת האו"ם".
- עיקרון 27: "על מדינות ועמים לשתף פעולה מתוך אמון וברוח שותפות, כדי להגשים את העקרונות המובעים בהצהרה זו ולהמשיך לפתח חוק בין־לאומי בתחום פיתוח בר־קיימא.[6]

בסיום ועידת ריו פורסמה "**אג'נדה 21**",[7] תוכנית שהציגה סדר יום עולמי לקראת המאה ה־21. התוכנית הרחיבה את העקרונות שפורטו בהצהרת ריו לכדי תוכנית פעולה מקיפה ומפורטת ליישום עקרון הפיתוח בר־קיימא. הפעולות והעקרונות המפורטים בה נוגעים הן לעשייה משותפת והן לעשייה נפרדת של המדינות.

עשור לאחר ועידת ריו, בשנת 2002, התכנסה ועידת כדור הארץ ביוהנסבורג שבדרום אפריקה. לקראת הוועידה גובשה אמנה חברתית נוספת שנקראה "אמנת כדור הארץ" (Earth Charter), והיא נחתמה במשרדי אונסק"ו בפריז בשנת 2000. האמנה דנה במפורש ובהרחבה בהקשרים החברתיים והפוליטיים של ההגנה על כדור הארץ ובקשר הישיר וההדוק בין סביבה לזכויות אדם, לצדק, לשלום ולביטחון אישי ומדינתי. גם אמנה זו משלבת סעיפים סביבתיים מובהקים עם סעיפים הנוגעים לערכים דמוקרטיים. החתומים עליה קראו להימנע מפעילות צבאית המזיקה לסביבה, לקדם תרבות של סובלנות, אי־אלימות ושלום, ולנקוט צעדים משותפים לניהולם ולפתרונם של סכסוכים סביבתיים ואחרים.

ואולם, אף על פי שהמודעות העולמית לנושאי הסביבה גוברת והולכת, ואף שהמושג "צדק סביבתי" הולך ותופס מקום בשיח על זכויות האדם והאזרח, נראה כי הקשר בין סביבה לשלום נותר ברמה ההצהרתית; הוא טרם חלחל לתודעה הציבורית ולא הוליד מאמץ נפרד לחשיבה אסטרטגית ויישומית בנושא.

---

6 מצוטט מן הנוסח העברי. ראו אתר המשרד להגנת הסביבה,
http://www.sviva.gov.il/Enviroment/Static/Binaries/Articals/rio_decleration_1_1.doc

7 למסמך המקורי ראו באתר האו"ם, http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm

2. אימוץ שיח הקיימות בישראל

לקראת ועידת הפסגה ביוהנסבורג ב־2002 התבקשה כל אחת מן המדינות המשתתפות להכין דוח לאומי על יישום תוכנית אג'נדה 21. ממשלת ישראל, שראתה בתוכנית מסמך אקדמי ולא אופרטיבי, ושלא חל עד אז שינוי של ממש בהתייחסותה לנושאי פיתוח וסביבה, הכינה דוח חלקי ביותר.[8] אחת הפעולות המשמעותיות שנקטה הממשלה לפני הוועידה היתה הקמת "נציבות הדורות הבאים בכנסת".[9] במקביל הוקמה בישראל לקראת הוועידה קואליציה של ארגונים סביבתיים וחברתיים - "קואליציה לקיימות". הקואליציה הציבה לה למטרה לבחון ולנתח באופן בלתי תלוי את התקדמות ישראל בתחום זה בעשור שחלף מאז ועידת כדור הארץ בריו דה ז'ניירו. שיתוף הפעולה בין הארגונים הניב את "דוח הצללים" לדוח הרשמי של המדינה, וגם הוא הוגש בוועידת כדור הארץ.[10]

בדוח מתחו הארגונים ביקורת חריפה על התנהלות הממשלה, על חוסר יעילותה ועל אי־עמידתה בהתחייבויותיה הקודמות. אחד הפרקים בדוח, שנכתב על ידי נציגי ארגונים המשלבים פעילות סביבה ושלום, עוסק בצורך לפתח אסטרטגיה אזורית של פיתוח בר־קיימא וקורא לקשֵר בין התהליך המדיני לסביבה.[11] בפרק נטען שבדוח שהגישה ממשלת ישראל אין נזכרים כלל הרשות הפלסטינית או הפלסטינים, ויש התעלמות מן העובדה שפיתוח בר־קיימא בישראל אינו אפשרי ללא ראייה חוצת גבולות. הכותבים הדגישו כי שיתוף הפעולה בנושאים הסביבתיים כפוף לתהליכים הפוליטיים ולהתקדמות תהליך השלום. לטענתם, בשל הסכסוך הפוליטי והיעדר תיאום בין הצדדים המצב הסביבתי מידרדר, בעיקר בכל הקשור לזיהום המים והאוויר. יתרה מזו, הכותבים טוענים שעל אף התחייבותה של ישראל לקדם את אג'נדה 21, לאמיתו של דבר אפילו בפיתוח הכלכלי הישראלי-פלסטיני המועט שנעשה (דוגמת אזורי תעשייה משותפים) היא נשענת על תפיסות כלכליות ניאו־ליברליות שאינן עולות בקנה אחד עם ערכי היסוד של פיתוח בר־קיימא.

לאחר ועידת יוהנסבורג הודיעה ממשלת ישראל כי היא רושמת לפניה את "תוכנית היישום" שהתקבלה בפסגה העולמית, והיא אף הגיבה במסמך רשמי על דוח הצללים של הארגונים: "כמדינה דמוקרטית ופתוחה, ישראל מקבלת בברכה מגוון דעות... דוח הצללים שהוכן על ידי ארגונים לא ממשלתיים ישראליים מהווה תרומה חשובה לדיון...".[12] בשנת 2003 קיבלה ממשלת ישראל החלטה בדבר פיתוח בר־קיימא כדלהלן:

> מדיניות ממשלת ישראל תתבסס על עקרונות של התנהלות פיתוח בר־קיימא המשלבים: כלכלה דינאמית, שימוש מושכל במשאבי טבע, הגנה על מערכות אקולוגיות ומתן שוויון הזדמנויות לכל, על מנת לענות על הצרכים של הדור הנוכחי וצורכי הדורות הבאים... ההחלטה הושגה הודות לשיתוף פעולה בין־משרדי בין כל זרועות הממשל, תוך הסתייעות בידע המקצועי שנצבר אצל הארגונים הסביבתיים והחברתיים.[13]

נציין כי כיום, שנים מספר מאז התקבלה ההחלטה, שיח הקיימות רווח בקרב רוב ארגוני הסביבה בישראל ובתהליך אטי מוטמע גם ברשויות הממשלתיות והממלכתיות.[14]

---

8 ראו באתר המשרד להגנת הסביבה, http://www.sviva.gov.il/Enviroment/Static/Binaries/index_pirsumim/p0155_1.pdf

9 זה תפקידה המוצהר של הנציבות: "ישות תוך-פרלמנטרית שתהיה בעלת האמצעים לקבל תמונה כוללת ומקיפה של החקיקה... ולבצע בקרה לגבי השלכותיה העתידיות של החקיקה, ככל שיש בה כדי להשפיע על עתידם של הדורות הבאים שיחיו במדינה" (מתוך אתר נציבות הדורות הבאים, ראו לעיל הערה 3).

10 לדוח המלא באנגלית ראו http://www.foeme.org/index_images/dinamicas/publications/publ38_1.pdf
לתקציר הדוח בעברית ראו http://www.sviva.gov.il/Enviroment/Static/Binaries/Articals/wssdfoeme_heb_1_1.pdf

11 הפרק נכתב בידי גדעון ברומברג, מנכ"ל ארגון ידידי כדור הארץ, ורובין טווייט, מנהל הפרויקט הסביבתי במרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע (IPCRI). ראו http://www.foeme.org/index_images/dinamicas/publications/publ38_1.pdf, עמ' 131.

12 ראו תגובת ממשלת ישראל לדוח הצללים, 28.2.2002, http://www.foeme.org/index_images/dinamicas/publications/publ38_1.pdf.il

13 ראו "תכנית אסטרטגית לפיתוח בר־קיימא בישראל", החלטת ממשלה מס' 246, 14.5.2003,
http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=object&enDispWho=News%5El1487&enZone=gov_decisions&enVersion=0

14 לפירוט בנושא זה ראו אתר "חיים וסביבה", http://www.sviva.net

3. פרסי נובל לשלום לפעילות סביבתית, ונזקי המלחמה

בשנים האחרונות קיבל הקשר בין שלום לסביבה ביטוי בלתי צפוי ברמה ההצהרתית - הענקת פרסי נובל לשלום לפעילים סביבתיים. בשנת 2004 קיבלה את הפרס ונגארי מאתיי (Maathai) הקנייתית, לשעבר סגנית השר לאיכות הסביבה בארצה, על תרומתה לדמוקרטיה, לפיתוח בר־קיימא ולשלום. מאתיי הקימה את "תנועת החגורה הירוקה", הפועלת להצלת הסביבה ולהעצמתן של נשים ברחבי היבשת, ובין השאר יזמה נטיעה של יותר משלושים מיליון עצים ברחבי אפריקה. בשנת 2007 זכה בפרס אל גור, לשעבר סגן נשיא ארצות הברית. גור עמל בשנים האחרונות להפצת המסר הסביבתי ולהגברת המודעות לתופעת התחממות הגלובלית מעשה ידי האדם ולסכנות הטמונות בה, בין השאר באמצעות הסרט *אמת מטרידה* שהפיק והופעותיו הפומביות שליוו את הקרנתו. את הפרס הוא חלק עם "הפאנל הבין־ממשלתי לשינויי אקלים" (IPCC), ארגון הפועל ליד האו"ם. בנימוקיה ציינה ועדת פרס נובל כי שינויי האקלים בעולם משפיעים על הפוליטיקה ועל היציבות העולמית, והביאה לדוגמה את הסכסוך בדרפור: המדבּוּר המתפשט והבצורות הקשות, הקשורות להתחממות הגלובלית, הביאו לנדידת שבטים, ונדידה זו החריפה את הסכסוך האתני הקיים ממילא במדינה.

הצד השני של מטבע פרסי השלום והקשר בין סביבה לשלום הוא התוצאות ההרסניות לסביבה של מלחמות ושל עימותים מדיניים אלימים. אלו הן שתי דוגמאות בולטות מאזורנו: האחת, מלחמת המפרץ הראשונה ב־1991. עקב המלחמה נשפכו כמויות עצומות של נפט לים, שגרמו לזיהום קשה, לפגיעה בבעלי חיים[15] ובצמחייה ולבעירת בארות הנפט בכווית - בעירה שנמשכה כשנה וגרמה לזיהום אוויר בקנה מידה שלא היה כמוהו; האחרת, מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006. המלחמה גרמה נזק סביבתי חמור בשני צדי הגבול. בגליל נשרפו כ־750 אלף עצים בשטח של כ־52 קילומטרים רבועים, ואלפי בעלי חיים נשרפו למוות או נפגעו קשות. בצד הלבנוני היה הנזק לטבע ולצמחייה גדול הרבה יותר. נוסף על כך, חיל הים הישראלי הפציץ את תחנת הכוח ג'יה, ובעקבות זאת נשפכו עשרות מיליוני ליטרים של נפט לים ונוצר כתם נפט שקוטרו כ־150 קילומטרים.[16]

מאמצע שנות התשעים של המאה ה־20, במסגרת תוכנית האו"ם לסביבה (UNEP), פועל גוף המבצע הערכת נזקים סביבתיים בעקבות מלחמות (The Post-Conflict and Disaster Management Branch - PCDMB); מרכזו בז'נווה ויש לו סניפים באפגניסטן ובסודן. הארגון מדגיש את הקשר הישיר בין סכסוכים לנזקים סביבתיים וטוען כי יש לדאוג לניהול נכון של הסביבה לאחר כל קונפליקט כדי להשיג יציבות, ביטחון ושלום לטווח ארוך. הארגון דואג אפוא לחיזוק הגורמים המופקדים על הסביבה בכל מדינה מוכת סכסוכים ומקדם שיתוף פעולה אזורי בתחום זה.[17]

4. הסביבה כשחקן בתהליכי שלום

עד לאחרונה נתפסה הסביבה בעיקר כמקור לסכסוכים ולא לשיתוף ולשלום, ורוב המחקרים בנושא עסקו בקשר בין הידרדרות הסביבה לסכסוכים אלימים. עם שינוי התפיסה התפתחו שני מושגים חדשים המשמשים לסירוגין בשיח המתרחב על פיתוח, שיתוף פעולה ויישוב סכסוכים בעזרת הסביבה: "עשיית שלום באמצעות הסביבה" (Ecological/Environmental Peacemaking) ו"בניית שלום באמצעות הסביבה" (Environmental Peace Building). הראשון מתאר את מערך הפעולות שנועדו להביא לסיומו של סכסוך פוליטי ומתייחס למשא ומתן ולהסכמים בין קובעי מדיניות; השני מתייחס לתהליכי יצירת קשרים ובניית שלום בין יריבים.

---

15 התמונות החקוקות בזיכרון הן של הקורמורנים הטובלים בנפט וגוססים על חופי המפרץ.

16 להרחבה על נזקי מלחמת לבנון השנייה ראו אתר גרינפיס, www.greenpeace.org/israel/news/597220. כן ראו דוח שהכינו האקולוגים תמר אחירון־פרומקין ורון פרומקין, www.kkl.org.il/kkl/english/main_subject/war%20in%20israel/unesco%20report.pdf

17 ראו אתר הארגון, http://postconflict.unep.ch

עשיית שלום באמצעות הסביבה נוגעת לפתרון סכסוך שמקורו בין השאר במשאב סביבתי, באמצעות ניהול משותף של אותו משאב ומתוך הסתמכות על הסכמים ומנגנונים חוקיים מטעם המנהיגות המקומית והאזורית. לעומת זאת, בניית שלום באמצעות הסביבה נוגעת לפתרון סכסוכים פוליטיים או אחרים - גם סכסוכים שאינם נוגעים לסביבה - באמצעות הסביבה, בשיתוף המנהיגות המקומית לכל דרגיה וכן בשיתוף ארגונים ובעלי אינטרסים למיניהם. אחת המטרות של בניית שלום באמצעות הסביבה היא ליצור קשרים חברתיים בין הצדדים העוינים, להפחית את האלימות, לבנות אמון ולשנות תפיסות בעזרת זיהוי מטרות משותפות ופעולה למענן.

פתרון הסכסוך אינו תלוי כמובן רק בכך: שתי הגישות הן לרוב חלק ממהלך רחב יותר של יישוב סכסוכים, שכפוף לשיקולים פוליטיים ואחרים שאינם קשורים לסביבה. שהרי תהליך יישוב הסכסוכים הוא מורכב ביותר; הוא מושפע מן הנסיבות ומן הצרכים והתפיסות של המשתתפים בו, וגם משפיע עליהם. לכל סכסוך מאפיינים ייחודיים לו, ולכן התהליך צריך להיות מותאם למקום.

אחד הדגשים בבניית שלום באמצעות הסביבה הוא המבט לעתיד. מבט זה מחייב שקיפות ויצירת מנגנונים המבטיחים את המשכיות התהליך בטווח הארוך - ובכלל זה בניית צפי לחודשים הקרובים ולשנים הבאות. מדובר בתהליך שאינו ליניארי אלא מעגלי באופיו, הדורש היזון חוזר בכל שלב שלו. סלים עלי (Ali 2005) מפרט כמה צעדים הכרחיים ביישוב סכסוכים בעזרת הסביבה, ובהם שיתוף מידע על איומים סביבתיים, שיתוף פעולה להפחתת המתחים והעוינות, הכרה בשיתוף פעולה סביבתי כבונה אמון ושיתוף פעולה מתמשך על פי הצרכים הסביבתיים. ג'ון פול לדרץ' (Lederach; מצוטט אצל Harari 2008) מדגיש את חשיבותם של ההשקפות החדשות ושל הניסיון המשותף בפתרון סכסוכים. הוא מגדיר את יישוב הסכסוך תהליך המכוון להיבטים רציונליים של הסכסוך (פוקוס) והמתרחש במרחב נתון (לוקוס). במרחב זה צריכים להיווצר ניסיונות משותפים חדשים. בניית שלום באמצעות הסביבה רואה בפוקוס ובלוקוס רכיבים חשובים בתהליך יישוב הסכסוכים. שיתוף פעולה סביבתי משפר את אווירת השיחות בין הצדדים, יוצר פלטפורמה לדיאלוג, מפגיש השקפות שונות ויוצר מטרות משותפות המכוונות לשיפור המצב הסביבתי וחיי האדם. הפעולה המשותפת למען עתיד טוב יותר מביאה אפוא לפיתוח תפיסות, מחשבות וניסיון משותפים.

5. יתרונות הקישור בין סביבה, ביטחון ושלום

בשנים האחרונות התפתחה והשתכללה החשיבה התיאורטית על הקשר בין שלום לביטחון. האיום על הביטחון הלאומי לא נתפס עוד במונחים צבאיים בלבד, אלא גם במונחים אזרחיים, כלכליים, הומניטריים וסביבתיים. אך למרות זאת, ועל אף ההסכמים שנזכרו לעיל, שמעידים על הכרה בינלאומית בקשר בין סביבה לסכסוכים מדיניים, האו"ם והמוסדות הבינלאומיים האחרים טרם הטמיעו ביעילות את נושא הסביבה ומשאבי הטבע אל תוך הדיון ביישוב סכסוכים ובהשגת שלום. במצב שלאחר סכסוך, האו"ם עוסק בראש ובראשונה בנושאים הומניטריים, בפירוק נשק, בהחזרת הסדר הציבורי על כנו ובחיזוק שלטון החוק, בעיקר כדי להשיג יציבות ולמשוך השקעות זרות לשם התאוששות כלכלית. על פי התפיסה המסורתית, הסביבה היא תחום שחשוב להתייחס אליו רק בשלב מאוחר יותר, ככלי לגישור, לפישור ולבנייה מחדש של יחסים בין מדינות (Bitterman *et al.* 2007). הסביבה אינה נחשבת בדרך כלל לחלק אינטגרלי מן המאמצים להשכנת שלום ולהשבת הסדר על כנו. לדעתנו זו גישה מוטעית שאינה צועדת יד ביד עם אופיין המשתנה של תפיסות הביטחון והיציבות הלאומית והאזורית (Matthew *et al.* 2009).

ליישוב סכסוכים ולתפיסת הקיימות קווים משותפים: שני התחומים עוסקים במצב מורכב ושניהם מצריכים פיתוח תפיסה מערכתית, כוללנית ורשתית; בשניהם ההחלטות מתקבלות לאור המטרות והשאיפות שהוגדרו; ובשניהם מודגש הצורך לאתר בסיס משותף ומטרות משותפות לשחקנים שונים בזירה. המבט הסביבתי הרחב והטיפול במשאבי טבע נוטים מטבעם להתעלם מגבולות פוליטיים, אתניים ולאומיים. ניהול משאבים יעיל ומיטיב עם הסביבה מחייב ראייה חוצת גבולות וארוכת טווח שמביאה לפיתוח תפיסות ורעיונות חדשניים לטובת האנושות כולה. לפיכך, השילוב בין סביבה ופיתוח בר־קיימא לבין יישוב סכסוכים

ובניית שלום עשוי להביא תועלת מרובה. להלן נמנה כמה יתרונות בשימוש בנושאי הסביבה לשם יישוב סכסוכים, יצירת שיתוף פעולה, גישור בין יריבים ובניית שלום:

- **חשיבה חוצת גבולות**. כאמור, נושאים סביבתיים אינם כפופים לגבולות פוליטיים. הם מורכבים ומחייבים חשיבה ארוכת טווח, ולכן צדדים יריבים החפצים להתגבר על מכשולים ומפגעים סביבתיים חייבים לפעול יחדיו, בהבנה שפעולות חד־צדדיות לא ישיגו פתרון לטווח הארוך.
- **דיאלוג ארוך טווח**. שיתוף פעולה בנושאי הסביבה בונה קשר בין פוליטיקאים, מומחים, מדינות ואזורים. הללו חייבים להתגבר על יריבויותיהם לטובת העניין וכך נוצר שיח משותף, ולמעשה נוצרת פלטפורמה של דיאלוג (Conca and Dabelko 2002). בשלבים הראשונים הדיאלוג מתקיים בדרך כלל בין ארגונים לא ממשלתיים, ולא בין מדינות. אלכסנדר קריוס (Carius 2006) מראה את חשיבות שיתוף הפעולה הסביבתי לחיזוק התארגנויות אזוריות ומקומיות. לדידו, שיתוף פעולה כזה עשוי להוביל להטמעת נורמות משותפות וליצירת זהות אזורית ואינטרסים אזוריים משותפים. הזהות המשותפת קשורה לאופן שבו אנשים רואים את עצמם או משייכים את עצמם למרחב אקולוגי־גיאוגרפי־חברתי מסוים. שיתוף הפעולה הסביבתי עשוי לדחוק הצדה תפיסות המדירות קבוצות אחרות מהמרחב (mutual exclusion) והשואפות להומוגניות חברתית בו. יצירת שיתוף פעולה מעין זה עשוי בסופו של דבר להביא הנהגות פוליטיות לפתור בעיות במשותף.
- **סיוע במהלכים פוליטיים "גבוהים" ו"נמוכים"**. נושאי סביבה נתפסים בדרך כלל כשייכים לפוליטיקה נמוכה, אך עשויים להיות שייכים גם לפוליטיקה גבוהה. עובדה זו עשויה להועיל בניסיון ליישוב סכסוכים. נושאי סביבה "גבוהים", כגון מים, הכרוכים במשא ומתן ובשיקולים אסטרטגיים מורכבים, יכולים להיכלל במשא ומתן על נושאים מדיניים סבוכים. לעומתם, נושאי סביבה "נמוכים" יכולים לשמש שדה לדיאלוג ולשיתוף פעולה במסגרת משא ומתן רחב יותר. הנושאים הסביבתיים אינם מאיימים ועשויים להיות צעד ראשון לעבר דיאלוג נינוח יותר, גם בנושאים קשים ומורכבים. עלי (Ali 2005) טוען שהממשלות תופסות את נושאי הסביבה כפוליטיקה נמוכה וכ"מותרות" שאין לעסוק בהן בשלב ראשון. אך כאמור, עובדה זו עשויה להיות יתרון דווקא. תהליך השלום באמצעות הסביבה הוא דיאלקטי מטבעו: הנושאים הסביבתיים עשויים לגשר בין יריבים וגם לחלץ אותם ממבוי סתום, בזכות אופיים הגלובלי והניטרלי לכאורה.
- **דה־פוליטיזציה של הסכסוך**. אינטראקציה חיובית לנוכח איומים משותפים עשויה להוביל לדה־פוליטיזציה מסוימת של הסכסוך ולחיפוש מטרות משותפות חדשות (שם). הניהול המשותף של משאבים יכול להוביל לשיפור ברמת החיים ולריכוך סכסוכים, בעיקר אלו המוחרפים בגלל עוני ואי־שוויון בחלוקת משאבים (Debelko 2004). דוגמה שמצוטטת רבות בספרות היא יוזמת אגן הנילוס, המשותפת לכמה ארצות יריבות היושבות לגדותיו, בשיתוף האו"ם, הבנק העולמי וסוכנויות בינלאומיות (ראו על כך להלן).
- **חיזוק השלום**. הכללת נושאי סביבה במשא ומתן מדיני תחזק את השלום ואת יציבותו כיוון ששיתוף פעולה סביבתי גם מבטיח את הקיימות הפיזית (ומכאן גם החברתית והכלכלית) של האזור וגם עשוי לחזק את הקשר בין הצדדים.
- **מניעת התמשכות הסכסוך והנמכת עוצמתו**. מצד אחד, מחקרים מראים שדלדול משאבי טבע ולחץ סביבתי עשויים לגרום לסכסוכים, להגביר את עוצמתם ואת משכם של סכסוכים קיימים, לסבך את תוצאותיהם ולהקטין את הסיכויים לסיימם. משאבי טבע בעלי ערך כלכלי גבוה (בדרך כלל משאבי כרייה), כגון יהלומים, עשויים לא רק לגרום לסכסוך פוליטי הנובע משאיפה להשתלט שטח מסוים, אלא אף לממן פעולות צבאיות (בדרך כלל של מיליציות הנשענות בלעדית על משאבים אלו) ולתרום להתמשכותו של עימות צבאי. לבעלי אינטרסים (בעלי מכרות וסוחרים) יש לעתים עניין בהמשך הסכסוך והם אינם חפצים בסיומו. לדוגמה, במלחמת האזרחים באנגולה שני הצדדים השתמשו במשאבי טבע למימון פעילותם - המורדים כרו יהלומים והממשלה שאבה נפט - והדבר גרם להתמשכות הסכסוך. מצד אחר, ניהול נכון של אותם משאבים עשוי להביא לבנייתה של כלכלה מחוזקת וליציבות: סיום הסכסוך באנגולה התאפשר בין השאר בשל חרם בינלאומי על היהלומים

המקומיים, שייבש את מקורות המימון של המורדים (Matthew *et al.* 2009). ההכרה שנושאי סביבה יכולים לתרום לפרוץ סכסוכים ולהתמשכותם מדגישה את הצורך לעסוק בהם במסגרת הטיפול בסכסוך ואת הפוטנציאל הגלום בהם ליצירת שיתוף פעולה.

- **הרחבת הקשרים וחיזוקם**. הכללת רכיבים נוספים (לאו דווקא אקולוגיים) שדורשים שיתוף פעולה בהסכמים ליישוב סכסוכים מחזקת את הקשרים בין המדינות היריבות ומקשה על שבירת ההסכמים ביניהן.

6. חולשות ובעיות בשילוב נושא הסביבה בתהליך פתרון סכסוכים

על אף היתרונות הרבים שיש לשימוש בסביבה ככלי ליישוב סכסוכים, יש לכך גם חסרונות אפשריים שאין להתעלם מהם, ואלו כמה מהם:

- לעתים ישנו קושי להרחיב שיתוף פעולה סביבתי למסגרות פוליטיות רחבות יותר, ולתרגמו לשינויים חברתיים משמעותיים ולדיאלוג שיחרוג מהנושא הסביבתי ויקיף תחומים נוספים.
- מדיניות חוצה גבולות למען שימור הטבע עשויה לקדם את שיתוף הפעולה אך עלולה גם ליצור סכסוך ואי־ודאות. מדיניות כזאת מצריכה ניתוח מורכב וכולל של המציאות, דבר שאינו קל לביצוע.
- גם אם מתקיים דיון על פיתוח בר־קיימא בתום הסכסוך, הדחף לפיתוח עלול להביא לתוצאה הפוכה מהמקווה. אמנם פיתוח כלכלי (משותף או נפרד) כפרי של שלום עשוי לתרום ליציבות אזורית; אך הלחץ לפתיחת השוק לתחרות ולפיתוח מהיר בעקבות חתימת הסכמים עלול להוביל לניצול יתר של משאבים ולהרס הסביבה. לפיכך, יש ליצור בעוד מועד מנגנונים לקידום תפיסת הקיימות, שיובילו לפיתוח מושכל ולריסון הלחץ הצפוי. כך כותבים למשל פרומקין ואחירון־פרומקין על השלום בין ישראל לשכנותיה:

> סביר להניח שפתרון מדיני ייצור לחץ של יזמים (פרטיים וממשלתיים) לקדם פרוייקטים... בהיעדר הערכות נאותה עלול לחץ אינטנסיבי כזה לפגוע בסביבה ובאיכות החיים של התושבים באזור... הגדלת מספר התיירים, כצפוי ממצב של שלום, תחייב תוספת תשתיות ושירותים... תוספת מקורות מים והגדלת כמות השפכים... פיתוח זה יחייב משנה זהירות. הרצון הטבעי לנצל את גל תיירות השלום להפקת רווחים גבוהים ומהירים עשוי לגרום נזק סביבתי לטווח ארוך שבסופו של דבר יהרוג את התרנגולת מטילת ביצי הזהב (פרומקין ואחירון־פרומקין 2003).

אמנם חסרונות אלו ואחרים מאפיינים גם גורמים אחרים ביישוב סכסוכים, אך כיוון שתהליך עשיית שלום באמצעות הסביבה עוסק בסכסוכים שמקורם לאו דווקא הסביבה עצמה, החסרונות שתוארו עלולים לגרום לצדדים לראות בנושאי הסביבה פוליטיקה נמוכה, להמעיט בחשיבותם ואף להתעלם מהם.

7. יוזמת אגן הנילוס: מניהול משאבים ליישוב סכסוכים

דוגמה לפעולה סביבתית הקשורה בפתרון סכסוך סביבתי ומדיני ארוך שנים היא יוזמת אגן הנילוס (Nile Basin Initiative - NBI; Kameri-Mbote 2007).[18] יוזמה זו אינה תולדת תהליך מובנה של עשיית שלום או בניית שלום באמצעות הסביבה אלא היא נועדה לפתור סכסוך חריף על מים. עם הזמן התפתחה היוזמה והפכה לכלי לדיאלוג בין מדינות ובין אנשים החורג מנושא המים ונסב על נושאים רבים נוספים, וכך מקדם את השלום והיציבות האזורית.

18 ראו http://www.nilebasin.org/. כן ראו http://www.worldbank.org/

על גדות הנילוס שוכנות עשר מדינות: מצרים, אריתריאה, אתיופיה, קניה, רואנדה, סודן, טנזניה, בורונדי, אוגנדה וקונגו. כמחצית מתושבי מדינות אלו (יותר מ־160 מיליון איש) תלויים לחלוטין במי הנילוס לקיומם. צפוי שב־25 השנים הקרובות תוכפל אוכלוסיית האזור ועקב כך תגדל מאוד צריכת המים. הצריכה תגדל גם עקב הגידול הצפוי בחקלאות ובתעשייה, ענפים הצורכים כמויות מים גדולות. זיהום מי הנהר בשפכים תעשייתיים, העובדה כי המדינות הללו הן מהעניות בעולם וכי הסכמי עבר הביאו לאי־צדק בחלוקת המים - כל אלו תרמו לצורך הדחוף להתמודד עם הבעיה.

בסוף המאה ה־20 הבינו המדינות השוכנות לגדות הנילוס כי יש צורך דוחק לשנות את אופן ניהולו של משאב המים, ולשם כך הן הקימו ב־1999 את "יוזמת אגן הנילוס". הכוונה היתה להקים פורום התייעצות בדרג גבוה, בעיקר לשם שיתוף מידע מדעי, אך כיום הפורום מסייע לשרים ולמקבלי החלטות לקדם "פיתוח כלכלי־חברתי בר־קיימא דרך הקצאה וחלוקה צודקת, ורווחים הדדים, ממשאב המים של אגן הנילוס", כפי שמוצהר בחזון המשותף (http://www.nilebasin.org).

יוזמה זו פועלת בצורה מובנית בשני כיוונים מקבילים - "מלמעלה למטה" (top down) ו"מלמטה למעלה" (bottom up). הכיוון הראשון מעודד הידברות וקשירת קשרים בין המדינות והחברות השונות, שיובילו לפיתוח יחסים מתוך ראייה אזורית, ליצירת חזון משותף ולתכנון פרויקטים שיתופיים; הכיוון השני מקדם פרויקטים סביבתיים גדולים ובניית מוסדות, ושואף להעצים את החברה האזרחית ולהגביר את המודעות הציבורית לשם חיזוק התשתית שתאפשר את הפעולה בכיוון הראשון.

יוזמת אגן הנילוס שימשה זרז לשיתוף פעולה ולחיפוש מסגרות חוקתיות לניהול המשותף. עם הזמן התברר כי אין די במשא ומתן בדרגים הגבוהים, וכי יש צורך במעורבות של ארגוני החברה האזרחית (לאו דווקא ארגונים מקצועיים העוסקים במים), בדיונים ברמות ביניים ובשיתוף בעלי עניין שאינם הממשלות - קרי התושבים. שיתוף החברה האזרחית נעשה במסגרת היוזמה הכללית תחת הכותרות NBI's Civil Society Stakeholder Initiative, ו-Nile Basin Discourse, היינו שיח ציבורי רחב בנושא. הדיון התקיים ברמות הלאומיות וסיפק זווית ראייה מקומית ליוזמה. הוא שימש במה לציבור להבעת דעותיו, ציפיותיו ותלונותיו.

השיתוף בנושא המים חיזק את הצורך בהמשך היחסים התקינים בין המדינות. יתרה מזו, הניהול הנכון של המשאב לא רק צמצם את העוינות ומנע מאבק אלים סביבו אלא גם שיפר את מצב התושבים: "ניהול משותף של מקורות מי הנילוס יכול לשמש זרז לשלום באזור מוכה סכסוכים. אם ננהל נכון את המשאב המשותף, נוכל לא רק להקל את המאבק היומיומי לחיים, אלא גם לעזור במניעת עימותים בין שבטים, חמולות, משפחות ושכנים", נאמר בחזון המשותף (שם).

8. סביבה חוצת גבולות במזרח התיכון: הדוגמה של קוד בחריין

בעקבות ועידת מדריד באוקטובר 1991, במסגרת השיחות הרב־צדדיות בין ישראל למדינות ערב, הוקמה קבוצת עבודה אזורית בנושא איכות הסביבה. הקבוצה עבדה כמה שנים והולידה, באוקטובר 1994, את "קוד בחריין להתנהגות בנושאי איכות הסביבה במזרח התיכון", שנכתב ברוח הצהרת ריו ואג'נדה 21.[19] המסמך הצנוע משתמש בעקרונות חוצי הגבולות שנקבעו במסמכים הבינלאומיים (ובעיקר עקרונות 23-27 מתוך הצהרת ריו שצוטטו לעיל) ומכיר כי "לבעיות סביבתיות רבות השפעה חוצת גבולות וכי **על כל צד להתחשב, בעת קביעת מדיניות הפיתוח ואיכות הסביבה שלו**, בהשלכות האפשריות על הגורמים האחרים באיזור" (להלן עמ' 26; ההדגשות כאן ובהמשך שלנו). כמו כן נכללת בהקדמה ההכרה "בצורך להוריש לדורות הבאים באיזור, סביבה בטוחה, יציבה ובריאה, יחד עם פירות הפיתוח הכלכלי" (שם). במסמך נכתב במפורש כי "**שלום כולל, צודק ובר־קיימא באיזור, פיתוח והגנה על הסביבה, הנם תהליכים בלתי נפרדים התלויים זה בזה**" (שם).

19 ראו המסמך בנספח 1 לדוח זה. לנוסח באנגלית ראו באתר משרד החוץ, www.mfa.gov.il/MFA/Peace%20Process/Guide%20to%20the%20Peace%20Process/Bahrain%20Environmental%20Code%20of%20Conduct%20for%20Middle%20E.

ברוח הימים שלאחר החתימה על הסכמי אוסלו, המסמך שופע אופטימיות וכוונות טובות, והחתומים עליו מתחייבים "**לתאם את המדיניות הסביבתית בין הצדדים באיזור** ולפעול, תוך שיתוף פעולה, להגנת כלל הסביבה באיזור, מתוך כוונה טובה וברוח של שותפות" (להלן עמ' 27), וכן "לפתור מחלוקות סביבתיות ביניהם בדרכי שלום, תוך נקיטה באמצעים הולמים וברוח אמנת האומות המאוחדות ובהתאם להצהרות ולמשפט הבינלאומי הרלוונטים" (שם). כפי שמסכמים הכותבים, קוד בחריין הוא ציון דרך חשוב לקראת שיתוף פעולה אזורי במזרח התיכון משתי סיבות: ראשית, זהו המסמך הראשון שאושר על ידי קבוצות העבודה שהוקמו במסגרת השיחות הרב־צדדיות,[20] כלומר נושא הסביבה, שנחשב בדרך כלל לנושא "קל" יותר, זכה להסכמה שבאה לידי ביטוי בהצהרה משותפת. ניתן לראות בכך חיזוק לדעה כי שיתוף פעולה בנושאי סביבה יכול לקרב צדדים יריבים ולהקל עליהם להגיע להסכמות גם בנושאים אחרים. שנית, החותמים מביעים נכונות לפעול במשותף בנושא הנדון עוד בטרם הושגו הסדרים בתחומים אחרים: "קוד ההתנהגות, כהסדר האיזורי הראשון, מהווה בסיס בטוח לשיתוף הפעולה המיוחל בנושאי שימור הסביבה" (להלן עמ' 29).

למרבה הצער, קוד בחריין לא הגיע לכדי מימוש ונשאר על הנייר. הנושא היחיד שבו מתקיים שיתוף פעולה סביבתי משמעותי, שנמשך גם בימים אלו בין ישראל לפלסטינים ובין ישראל לירדן, הוא נושא המים, שנדון בקבוצת עבודה נפרדת בשיחות הרב־צדדיות.

9. יוזמות והסכמים נוספים ברמה המדינית

מאז תחילת תהליך השלום ועד לאינתיפאדת אל־אקצה נחתמו הסכמים דו־צדדיים נוספים בין ישראל לפלסטינים בנושאים הנוגעים לסביבה, חלקם תחת סעיף נפרד שעניינו נושאים סביבתיים וחלקם תחת סעיפים אזרחיים שונים.[21] ההסכם הסביבתי עם ירדן מומש בחלקו, אף שעד למועד כתיבת הדברים האלה (דצמבר 2008) הוא טרם אושרר. פעילות סביבתית חוצת גבולות ממשיכה להתקיים גם בתחומי החקלאות, המים וההדברה הביולוגית. להלן דוגמאות לפרויקטים ומיזמים שהוצעו בשנים אלו, רובם לא באו לכלל מימוש:[22]

- נספחים בנושאי סביבה נכתבו ונחתמו במסגרת הסכם העקרונות של אוסלו (1993), הסכם עזה ויריחו (1994) והסכמי הביניים שבין ישראל לרשות הפלסטינית (1995).
- בשנת 1996 הציעה ישראל להקים מרכז מזרח תיכוני לפיתוח בר־קיימא (Middle East Center for Sustainable Development), לשיתוף פעולה ולקידום הקיימות האזורית.
- בשנת 1998 הוצעה יוזמת דרום מזרח הים התיכון (South East Mediterranean) בין מצרים, רצועת עזה וישראל, לפיתוח ולקידום תוכניות על קו החוף המשותף.
- הועלה רעיון לבניית "הפארק הנמוך בעולם" בשיתוף פעולה של ישראל, ירדן ופלסטין, לשימור הטבע ולפיתוח תיירות אקולוגית בים המלח.

בין ישראל לרשות הפלסטינית אין כיום דיאלוג רשמי בנושאי סביבה. הפעילות המתואמת של הצוותים הסביבתיים הופסקה בשנת 2000, והמצב הסביבתי, כמו האנושי־הומניטרי, ירוד ועגום.[23] עם זאת, ראוי לציין כי פעילות ישראלית רשמית לשימור סביבה, גם אם היא חלקית ולא מספקת, מתקיימת בשטח מתוך תיאום בעיקר עם הרשויות המקומיות הפלסטיניות בגדה המערבית. פיתוח תשתיות סביבתיות בשטחי הרשות הפלסטינית ממומן ברובו על ידי גורמים בינלאומיים, ולא על ידי ממשלת ישראל, ומתמקד בין השאר בטיפול בשפכים ובפסולת ובנושא המים. כך לדברי קצין המטה לאיכות הסביבה של המינהל האזרחי, בני אלבז: "קידום תשתיות תומכות סביבה ברשות הפלסטינית מתבצע אל מול הקהילה הבינלאומית.

---

20 קבוצות העבודה שהוקמו עסקו בתחומים אלו: בקרת נשק וביטחון אזורי, פיתוח כלכלי אזורי, פליטים, מקורות מים ואיכות הסביבה.

21 לפירוט כל ההסכמים ראו באתר ידידי כדור הארץ - המזרח התיכון, http://www.foeme.org/hebrew

22 הפירוט שלהלן הוא על פי סקירה של ולרי ברכיה בכינוס "סביבה וקיימות אזורית" שהתקיים במכון ון ליר בירושלים ב־2 בדצמבר 2008. על התוכניות המפורטות אפשר לקרוא באתר המשרד להגנת הסביבה, http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=Zone&enDispWho=int_coop&enZone=int_coop

23 למידע על המצב הסביבתי בגדה המערבית ראו לדוגמה דוחות היחידה הסביבתית של האו"ם (UNEP 2003).

לפלסטינים אין יכולת לקדם, להקים ולקיים תשתיות תומכות סביבה, כגון רשתות איסוף שפכים, מתקני טיהור שפכים, אתרי סילוק פסולת, איסוף ופינוי פסולת רפואית ופסולת מסוכנת וכיוצא בזה".[24]

ממשלת ישראל מעורבת בפיתוח סביבתי בשטחי ההתנחלויות באמצעות "איגודי ערים לאיכות הסביבה - יהודה ושומרון". חוקי המדינה ותקנות סביבתיות חלים על שטחים אלו, ובמידת מה גם על שטחי C. הפעילות הסביבתית מתבצעת על ידי קציני המטה לסביבה במינהל האזרחי ועל ידי רשות שמורות הטבע והגנים.[25]

מלבד הגורמים הרשמיים פועלים בשטח ארגונים אזרחיים לשיפור המצב הסביבתי. מדובר בארגונים ישראליים, פלסטיניים ובינלאומיים הפועלים בעקיפין או במישרין. כפי שיודגם להלן, ארגוני הסביבה הישראליים ממעטים לפעול מעבר לקו הירוק. מקצת ארגוני השלום וזכויות האדם הישראליים הפועלים בשטחי הגדה המערבית נוגעים בעקיפין גם בנושאי סביבה, אך בדרך כלל רק במסגרת הטיפול בבני אדם. הנושא הסביבתי מטופל רק אם יש לו השפעה ישירה על תושבי האזור או על הסכסוך המדיני. יתרה מזו, לארגוני השלום וזכויות האדם חסרה המומחיות הנדרשת לטיפול בנושאים הסביבתיים הסבוכים ולכן ברוב המקרים נושאים אלו נותרים יתומים, כפי שיתואר להלן.

10. הקשר בין ארגוני סביבה לבין שלום וזכויות אדם

בשנים האחרונות חל גידול עצום במספרם ובהיקף פעילותם של ארגונים חוץ־ממשלתיים במגוון זירות ברחבי העולם. גידול זה מוסבר בין השאר בירידה באמון בממשלות, בעלייה בחשיבותו של המעמד הבינוני המשכיל ובהשפעתן הגוברת של תנועות חברתיות (גדרון ואחרים 2003). גם בישראל גדל מאוד היקף הפעילות של הארגונים האזרחיים, וחלקם בכלל הארגונים במשק הפך להיות ניכר ביותר (חנין 2004; Tal 2002). חוקר החברה האזרחית אולריך בק טוען שנזקים הכרוכים במודרניזציה, בהם הפגיעה בטבע, מביאים להיווצרות של קבוצות היוצאות נגדה (Beck 1992, 77). לדידו, תהליך של חשיבה מחדש והפנמת הקשר שבין סביבה לחברה ובין בעיות סביבתיות לבעיות חברתיות הוא בלתי נמנע.[26]

אכן, הקשר בין סביבה לחברה הולך ומתהדק בקרב ארגוני הסביבה, ותחומי הפעילות שלהם חורגים מהחשיבה הקלאסית על סביבה וטבע ונוגעים בעניינים חברתיים מגוונים. בשלושת התחומים הנדונים במסמך זה - סביבה, שלום וזכויות אדם - פועלים מאות ארגונים הפרוסים ברחבי הארץ, המתמקדים, כל אחד בתחומו, בהיבטים ייחודיים להם ונוקטים שיטות פעולה מיוחדות. הארגונים יצרו מסגרות־על לתיאום ולהעצמה הדדית על פי תחום עיסוקיהם. כך למשל הוקמו ארגון הגג "חיים וסביבה", המשמש מסגרת תומכת לפעילותה של התנועה הסביבתית בישראל,[27] ופורום ארגוני השלום הישראלי-פלסטיני[28] - בכל אחד מהם מאוגדים עשרות ארגונים. ארגוני זכויות האדם אינם מקיימים רשת רשמית, אולם הם משתפים פעולה אד־הוק במאבקים למען מטרות נקודתיות. באופן כללי ייאמר כי הדיאלוג והקשר הממשי בין רשתות ארגונים אלו - ארגוני הסביבה וארגוני השלום - מצומצם. רק מעטים מהם עוסקים בשני הנושאים גם יחד ומקיימים פרויקטים חוצי גבולות.[29] רוב הארגונים מתרכזים בתחומיהם המוגדרים וכמעט שאינם משתמשים בכלים ובידע שנרכשו בקרב ארגונים שעוסקים בתחומים אחרים.

---

24 הדברים הובאו בכינוס "סביבה וקיימות אזורית" (ראו לעיל הערה 22).

25 ראו לדוגמה דוח שפורסם לאחרונה מטעם רשות שמורות הטבע והגנים על מצב הנחלים בשטחי הגדה המערבית, www.parks.org.il/sigalit/nitur/5.pdf

26 בק טוען שהפגיעה בטבע הביאה להתאחדות בני אדם אשר מרגישים פתאום חלק מן הטבע הגדול והאוניברסלי. הוא קורא למודרניות חדשה המאופיינת בסולידריות של הדברים החיים ובמודעות אנושית לטבע.

27 ב"חיים וסביבה" חברים כמאה ארגונים הפועלים לקידום איכות הסביבה והחיים, בריאות הציבור ושינוי חברתי-סביבתי. הארגון פועל "לקידום מדיניות של פיתוח מקיים על בסיס של צדק סביבתי וחברתי, נגישות שווה למשאבי הסביבה וחלוקה שווה של נטל סביבתי, תוך הכרה באחריותנו כלפי הדורות הבאים" (http://www.sviva.net).

28 הפורום הוקם "מתוך שאיפה ליצור פלטפורמת עבודה משותפת אשר תשפר את התקשורת הבין־ארגונית, תיצור זרימה של אינפורמציה, ותעזור לארגונים להתמודד טוב יותר בסביבה פוליטית אשר משתנה תכופות" (http://www.peacengo.org). חברים בו כ־130 ארגונים, כשני שליש מתוכם ישראליים. הפורום פועל להגברת מאמצי הפיוס בין העמים ברמה האישית והכללית, והוא מקיים בין השאר כינוסים ומפגשים פנים אל פנים בין ישראלים לפלסטינים כדי לעודד דיאלוג בין הצדדים.

29 לדוגמה ידידי כדור הארץ - המזרח התיכון, http://www.foeme.org/hebrew; מכון הערבה ללימודי הסביבה, http://www.arava.org; במקום, http://www.bimkom.org; ומרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע (IPCRI), http://www.ipcri.org/

ג. הפרויקט במכון ון ליר בירושלים

1. על קבוצת הדיון

"הפורום לסביבה וקיימות אזורית", הפועל במכון ון ליר בירושלים, נועד ליצור זירה חדשה לחשיבה ולפעילות, לפיתוח תיאוריות, לרכישת ידע וכלים, לחילופי מידע ושיטות פעולה, לרישוּת וליצירת שדות פעילות חדשים בעבור הארגונים - וכן לשמש מקור לצמיחה אישית וללמידה בעבור המשתתפים עצמם. במסגרת הפורום התגבשה קבוצה ייחודית של חברים בארגוני שלום וזכויות אדם ובארגוני סביבה, שמטרתה היתה לפתח דיון וחשיבה פנים־ישראליים על הקשר בין התהליך המדיני לבין הסביבה ולקדם שיתוף פעולה בין־ארגוני. בקבוצה השתתפו נציגים של כעשרים ארגונים (ראו הרשימה בנספח 2).

הורתו של הפרויקט בהכרה שבדיון ובמחקר הנוגעים להסדרים מדיניים אפשריים בין ישראל לרשות הפלסטינית מתקיימים זה בצד זה השיח הסביבתי, אשר ברובו מתעלם מהדיון המדיני ומהשלכותיו הסביבתיות, והשיח המדיני־פוליטי, אשר מתעלם מההיבטים הסביבתיים של הסוגיות המדיניות. מטרת הפרויקט היתה לפתח דיון המשלב בין נושא השלום לנושא הסביבה ולממש את הפוטנציאל הגלום בשיתוף פעולה סביבתי ככלי לתיווך ולקידום הידברות ושלום. הפרויקט נסמך בהצבת מטרותיו על דוגמאות מרחבי העולם לשיתוף פעולה ולקואליציות חוצות גבולות בין ארגוני סביבה, ארגוני זכויות אדם ותנועות חברתיות, אשר הובילו למהלכים של הידברות ויישוב סכסוכים (Keck and Sikkink 1999).

אף על פי שבישראל גדל מאוד היקף הפעילות של הארגונים הסביבתיים, עדיין ישנו חסר משמעותי בהתייחסותם למתרחש מעבר לקו הירוק ולסוגיות ביטחוניות־מדיניות בעלות היבט סביבתי (פלד ואופיר 2001; ישי 2003). התנהגות זו של ארגוני הסביבה תואמת את התנהגותם של רבים מארגוני החברה האזרחית בישראל: הללו נזהרים מאוד בדרך כלל מלהתעמת ישירות עם "אתוס הביטחון", בייחוד בזמן משבר לאומי (בן אליעזר 1999). שיקולים סביבתיים מוכפפים אפוא לסדר יום לאומי־פוליטי, והדבר מוביל להימנעות מפעולה. על כך יש להוסיף כי הפעילות הסביבתית זוכה כיום להתקבלות רחבה בחברה הישראלית, ורבים מהארגונים חוששים שאימוץ סדר יום פוליטי מובהק יפגע ביכולתם לפעול לקידום הנושאים העומדים בראש מעייניהם (שדה 2007). באשר לארגוני השלום וזכויות האדם הישראליים - רוב הארגונים האלה טרם הבינו את הפוטנציאל הגלום בנושא הסביבתי לקידום השלום ופתרון הסכסוך, והם רואים בסביבה פוליטיקה נמוכה, משנית לנושאים הפוליטיים הגבוהים שבראש סדר העדיפות שלהם.

בדיוני הקבוצה הסתמן בבירור הקשר בין הנושאים הללו, והתברר הצורך לפתח חשיבה כוללת בקרב ארגוני החברה האזרחית - הן על הדרכים לשימוש בנושאי הסביבה בשיח המדיני־פוליטי, כגורם חוצה גבולות היכול לתרום לקידום תרבות של שלום, והן על הדרכים לקרב את התנועה הסביבתית־חברתית בישראל לנעשה בשטחים הפלסטיניים. מטרות נוספות של הקבוצה הן יצירת מכניזם של עבודה משותפת בין ארגונים ישראליים לפלסטיניים בנושאי ההגנה על הסביבה, צדק סביבתי וזכויות אדם; כתיבת ניירות עמדה והגשתם לקובעי מדיניות בישראל ובפלסטין; בניית פרויקטים משותפים לארגוני שלום וסביבה בכל האזור; יצירת חזון סביבתי־אזורי משותף; ולבסוף - יצירת רשת של בניית שלום באמצעות הסביבה במזרח התיכון, שתשמש דגם ליישוב סכסוכים באזורי עימות אחרים.

כאמור, הסביבה, בהיותה חוצה גבולות פוליטיים, מעניקה הזדמנות לישויות פוליטיות מסוכסכות לפעול למען מטרה משותפת - ואולם הזדמנות זו כמעט שאינה מנוצלת בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. הרחבת המבט והשיח הסביבתיים אל מעבר לתחום הפעילות הישראלי, שרובו ככולו בגבולות הקו הירוק, עשויה להוביל לשיפור מצבו הסביבתי הכולל של אזורנו.

2. פעילות קבוצת הדיון

הנחת המוצא לדיוני הקבוצה היתה כי חברי הקבוצה עצמם הם מקור לידע, וכי הם שותפים ליעדים ולמטרות. לפיכך אין מדובר בתהליך המוכתב מלמעלה, אלא בעבודה שמותאמת לצרכים ולציפיות של המשתתפים

ושנוצרה על ידם. במהלך הפגישות עלו לדיון נושאים רלוונטיים, נשמעו סקירות מפי אנשי הקבוצה ומפי אנשי אקדמיה ומומחים, וכן נערך סיור שאפשר צפייה מקרוב במפגעים סביבתיים מעבר לקו הירוק.

בפגישות נדון בהרחבה הקשר המצוי והקשר הרצוי בין נושאי הסביבה לנושאים המדיניים, הן ברמה התיאורטית והן על פי ניסיונם של המשתתפים במסגרת עבודתם בארגונים שאליהם הם משתייכים. נשאלו שאלות הנוגעות לעצם פעולתה של הקבוצה, כגון מה היתרון של דיאלוג, מה עשוי לצמוח ממנו, מה המשתתפים מצפים שיקרה וכן הלאה. הקבוצה דנה גם בשאלות מהם מקורות המידע הלגיטימיים באשר לענייני הסביבה מעבר לקו הירוק ומול אילו רשויות ראוי לעבוד.[30]

בעקבות הרצאתו של פרופ' אבנר דה שליט ניהלנו דיון תיאורטי על הקשר האפשרי בין פעילות שלום לפעילות סביבה; שמענו דיווח על הפעילות הסביבתית חוצת הגבולות של "ידידי כדור הארץ - המזרח התיכון" מפי המנכ"ל הישראלי של הארגון ד"ר גדעון ברומברג, ולמדנו על הקשיים, הבעיות וההצלחות בעבודת הארגון; כן שמענו סקירה מפי רובין טווייט, חבר הקבוצה, על "מרכז ישראל-פלסטין למחקר ומידע" (IPCRI) ועל פעילותו הסביבתית של הארגון, בדגש על נושא המים.

סקירות מעמיקות מפי חברי הקבוצה על פעילותם בשני עולמות התוכן הללו ועל התמודדותם עם קשיים למיניהם שימשו בסיס לשיחות פוריות ולוויכוחים סוערים: ג'מילה הרדל ואכים, מנכ"לית שותפה ב"אזרחים למען הסביבה בגליל", עמדה על המורכבות של ארגון יהודי-ערבי שעוסק בצדק סביבתי, ותיארה את תחומי הפעילות של הארגון, את ההצלחות המקומיות שלו ואת הבעיות הנובעות מאופי הארגון ומפעילותו; חגית עופרן מ"שלום עכשיו" סקרה בעיות סביבתיות שבהן היא נתקלת בעבודתה כרכזת מעקב התנחלויות, ודנה בסוגיות תכנוניות־סביבתיות המשקפות את הכיבוש באופן בוטה. עופרן העלתה את השאלה אם טיפול של ארגונים ישראליים בבעיות סביבתיות נקודתיות בשטחי הגדה המערבית מבטא למעשה השלמה עם הכיבוש ומסיט את הדיון לשוליים; אלון כהן־ליפשיץ סיפר על עבודתה של עמותת "במקום" בנושא התכנון בשטחים, בדגש על המצב התכנוני בשטחי C, והדגים את העיוותים הבולטים לעין אשר הופכים את התכנון לכלי כיבוש ממדרגה ראשונה; ססיל רימר הציג את פעילותו האקדמית של מכון הערבה ללימודי הסביבה. במכון זה נפגשים סטודנטים ישראלים, פלסטינים, ירדנים ואמריקנים. הם לומדים יחדיו על הקשר בין האדם לסביבה ודנים בבעיות ובנושאים שכל הצדדים מתמודדים אתם, מתוך דגש על החיים באזורי מדבר; גרשון פלג, מנכ"ל החברה להגנת הטבע, נפגש עם חברי הקבוצה בעקבות מאמר בעיתון *הארץ* על פעילות החברה במאחזים לא חוקיים מעבר לקו הירוק (ראו רינת 2008). בפגישה התפתח דיון נוקב על פעילות החברה להגנת הטבע בשטחים הכבושים למול רצונה להיות מוגדרת ארגון א־פוליטי.

ערכנו סיור בגדה המערבית שהתמקד בבעיות סביבתיות־פוליטיות, בהדרכת חבר הקבוצה נג'יב אבו רקייה מארגון "בצלם". בסיור צפינו במזבלה פיראטית אחת מני רבות, המדגימה את סוגיית האשפה כמקור הכנסה חלופי לפלסטינים אשר אינם יכולים לעבד את אדמתם בשל מחסור במים או אי־אפשרות למכור את תוצרתם החקלאית. המזבלות הפיראטיות מהוות מפגע בריאותי לתושבי היישובים הסמוכים ומקור זיהום לנחלי האזור. ביקרנו גם באזור התעשייה ברקן שמי הביוב שלו זורמים סמוך ליישובים הפלסטיניים. נפגשנו עם מושל סלפית בריגדיר גנרל מוניר עבושי, והוא סיפר לנו על בעיות סביבתיות באזורו. המושל תיאר את הניסיון הכושל לטפל במי הביוב של אריאל הזורמים לשטח, וציין את חוסר הרצון של הצדדים לשתף פעולה בנושאים סביבתיים בשל המצב הפוליטי, למרות נכונותם של גורמים בינלאומיים להעמיד לשם כך תקציבים מיוחדים. זו היתה דוגמה מוחשית למחסום שיוצר המצב הפוליטי בפני פתרון בעיה סביבתית הגורמת נזק רב לטבע ולתושבים משני הצדדים. כמו כן ביקרנו בשפך הביוב של ההתנחלות אלון מורה, ביוב הזורם אל השדות והכפרים הפלסטיניים הסמוכים, ולאחר מכן נפגשנו עם מאיר מילר, סגן קצין המטה לאיכות סביבה במינהל האזרחי בשטחים. מילר סקר את עבודת המינהל בנושאי הסביבה מתוך דגש על ביוב ופסולת וסיפר על שיתוף הפעולה עם הרשויות הפלסטיניות - אפילו עם תנועת חמאס - הנובע מן הצורך החיוני לשני הצדדים לטפל במפגעי הסביבה. בתום הסיור עצרנו ליד גדר ההפרדה בין ההתנחלות אלקנה לכפרים הסמוכים לה ולמדנו על ההשלכות הסביבתיות של הגדר בשני הצדדים.

30 לאחר דיון הוסכם שמלבד מומחים ישראלים ופלסטינים תיפגש הקבוצה רק עם נציגים רשמיים של ממשלת ישראל בתחומי הקו הירוק - אף על פי שישנן נציגויות ממשלתיות אשר מקדמות את נושא הסביבה בהתנחלויות (לדוגמה "איגודי ערים לאיכות הסביבה - יהודה ושומרון").

מסיכומי ביניים בעל פה ובכתב שנערכו בקבוצה עלה בבירור כי עבודת הקבוצה פתחה לרוב המשתתפים צוהר אל הצד ה"אחר" של פעילותם, ואפשרה להם להרחיב את החשיבה בנושאים שבהם הם עוסקים באופן יומיומי. מקצת המשתתפים הזמינו חברים מארגוניהם לפעילויות הקבוצה, ובפגישת הסיכום הם דיווחו כי השאלות שהתעוררו בקבוצה הועלו לאחר מכן לדיון גם בתוך הארגון שאליו הם שייכים.

הקבוצה העלתה רעיונות רבים לפעילות בשטח, ללמידה, לכתיבה ולדיון - בהם כתיבת אמנה משותפת לארגונים, למידת מקרי מבחן, כתיבת ניירות עמדה, בחירת נושאים לפעילות משותפת, למידת מודלים מהעבר לניהול הסביבתי בשטחי הגדה המערבית, יצירת פורום ישראלי-פלסטיני לסביבה ולשלום, יצירת "חדר מצב" ישראלי-פלסטיני לטיפול בבעיות סביבתיות משותפות ועוד. חברי הקבוצה הסכימו בין השאר בסוגיות האלה:

- יש לבחון לעומק את הסוגיה של מרחב גיאוגרפי משותף אל מול חלוקה פוליטית/לאומית וההשלכות הסביבתיות שלה.
- ארגוני השלום נדרשים לחשוב ולגבש החלטה אם להגביר את מעורבותם בתחום הסביבה ובאיזו דרך, וארגוני הסביבה נדרשים להחליט אם להגביר את מעורבותם בתחום המדיני וכיצד.
- מן הנמנע לנצל את יתרונות הסביבה כגורם מאחד ומקרב אם בוחנים כל פעולה מזווית הראייה של הכיבוש בלבד; יש לאמץ זווית ראיה רחבה יותר.
- נחוצים לימוד מעמיק יותר של הנעשה בַּתחום בעולם ובדיקה כיצד אפשר ליישם לאזורנו ניסיונות באזורי סכסוך אחרים (למשל הקמת "שמורות שלום" - peace parks).

יש לציין כי הקבוצה ערכה שישה מפגשים בלבד. במפגשים אלו אין כדי לחולל שינוי של ממש ועבודת הקבוצה תימשך במסגרות אחרות.[31] שאלות רבות נשאלו, ורבות מהן נותרו בלתי מבוררות; לא בכל הסוגיות הוסקו מסקנות ברורות והושגו הסכמות, ומכל מקום יש להמשיך ולפתח את הדיון בהן:

- מהי פעילות סביבתית ומהם אינטרסים סביבתיים? האם הסביבה עצמה עומדת במרכז הדיון או האנשים החיים בה? ואם אלו האנשים, האם מדובר באנשים החיים בה כיום או בדורות הבאים?
- מהי המטרה ומהו האמצעי? האם הסביבה היא מטרה בפני עצמה או שמא אין היא אלא כלי להשגת דיאלוג ושלום? האם השלום הוא אמצעי לקידום אינטרסים סביבתיים או להפך?
- כיצד לפתח את הגישות התיאורטיות בדבר הקשר בין שלום לסביבה ובמקביל לפעול בשטח? כיצד לחבר בין המקרו למיקרו?
- האם נכון לקוות לדיפוזיה בין התחומים? האומנם צפוי שארגוני השלום ינועו לכיוון הסביבתי וארגוני הסביבה ינועו לכיוון המדיני? או במילים אחרות - האם ארגוני סביבה צריכים לאמץ תפיסה של קיימות אזורית ולא להתמקד רק בסביבה בתחום הקו הירוק, והאם על ארגוני שלום לאמץ שיח מקיים ולא להתרכז רק בפוליטיקה?
- מהו שיתוף פעולה? מהן הפעולות המבטאות אותו ברמה הבין־אישית והבין־קהילתית? באיזו מידה עלינו לשתף פעולה עם פלסטינים במאבק במפגעים הסביבתיים? האם לגיטימי לפעול באופן חד־צדדי לטובת שני הצדדים? האם פעולה חד־צדדית היא פטרנליזם או קבלת אחריות?
- האם האחריות לבעיות הסביבתיות בשטחים הפלסטיניים מוטלת כולה על כתפי ישראל? האם על התנועות הסביבתיות הישראליות לטפל בהן?
- האם בסמכותם של ארגוני סביבה ישראליים לחצות את הקו הירוק? מהו אזור הסמכות האמיתי שלהם? האם פעילות מעבר לקו הירוק תצבע את הארגונים הסביבתיים בהכרח בצבעים פוליטיים, דבר שרובם ככולם חוששים ממנו?

31 הקבוצה תמשיך להיפגש בחסות "פורום ארגוני השלום הישראלי-פלסטיני", שהמרכזת שלו, יעל פתיר, חברה בה. הדיון יורחב וישתתפו בו גם נציגים מארגוני שלום וסביבה פלסטיניים, במטרה ליצור שיתוף פעולה חוצה תחומים וחוצה גבולות.

- האם פעילות סביבתית מעבר לקו הירוק איננה בגדר הכרה בכיבוש הישראלי ושיתוף פעולה אתו? האם אין פעילות כזאת, המשפרת את המצב המקומי, הופכת את הכיבוש ל"נוח" ול"נאור" יותר - ובכך תומכת בו?
- מדוע הפעולות הסביבתיות הישראליות המעטות בשטחי הרשות הפלסטינית אינן עוסקות בצדק סביבתי, בתכנון ובקיימות אלא בעיקר בגורמי טבע (ציפורים, נחלים, מסדרונות אקולוגיים וכו')?

אפשר לראות כי הסוגיות המרכזיות אינן נוגעות לסביבה כשהיא לעצמה אלא לאופן ההתייחסות והניהול הראוי שלה במצב של סכסוך. כמו כן, רוב הסוגיות נוטות לעשיית שלום באמצעות הסביבה ולנקודת מבט רחבה ו"מלמעלה" - להבדיל מפעילות וחשיבה "מלמטה", המציבה את הקשר האישי ופתרון הבעיות המקומי כנקודת פתיחה לשינוי. מקצת הבעיות שהועלו תואמות את הבעיות הידועות בספרות, הכרוכות בשילוב נושאי הסביבה בדיון המדיני - כגון מורכבותו של נושא הסביבה ואי־היכולת לתרגם פעולות והצלחות סביבתיות להקשר רחב יותר. אולם מעל הכול, הסוגיות הפוליטיות, ובעיקר הצורך לנקוט עמדה פוליטית, הם שעומדים בלב העניין. מצד ארגוני הסביבה, עשייה סביבתית חוצת גבולות תחייב אותם לזקק עמדות פוליטיות; ומצד ארגוני השלום וזכויות האדם, עשייה סביבתית תעמת אותם עם המשמעויות ארוכות הטווח של המשך מצב הכיבוש.

* * *

נושאי הסביבה והשלום משולבים יחד כמעט מתחילתו של השיח הסביבתי הבינלאומי, והדבר בא לידי ביטוי באמנות ובהצהרות למיניהן. גם במשא ומתן בין ישראל לשכנותיה הנושאים הסביבתיים זכו לביטוי; עם זאת, ההוצאה לפועל של ההחלטות, בצורה משביעת רצון והולמת את ההתפתחויות הגלובליות בנושא, היתה ועודנה רצופת קשיים. הסביבה, הקיימות, יישוב הסכסוכים והשלום הם נושאים מורכבים במהותם ומצריכים פעולה בהווה מתוך מבט לעתיד. הניסיון לשלב ביניהם - על אף היתרונות הנראים לעין ולמרות ההכרה כי זהו הדבר הנכון לעשותו - אינו קל, לא מבחינה מושגית ולא מבחינה מעשית. למרות זאת, יש חשיבות רבה לניסיון לשלב את הכוחות והדיסציפלינות בשני התחומים.

במפגשי הקבוצה נוכחנו ביתר שאת כי במציאות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני הטיפול בנושא הסביבה אכן טבעי ומתבקש - אך הוא גם מסובך להפליא עקב המשמעות הפוליטית הגלומה ממילא בכל עשייה סביבתית, על אחת כמה כאשר מדובר בסכסוכים מדיניים. ראינו שגם ארגונים שעוסקים בנושאים סביבתיים מעבר לקו הירוק, בין שהם ישראליים ובין שהם פלסטיניים, משתדלים לדבוק בתווית ה"ירוקה", שמשמעה עיסוק בטבע, בבריאות ובנוף, ולא להרחיב את הגישה המקיימת, המציבה את האדם במוקד. לעומת זאת נוכחנו כי הלכה למעשה ישנה התייחסות בקרב חלק מארגוני השלום וזכויות האדם לנושאים סביבתיים, גם אם היא אינה מפורשת, וחלקם אף מטפלים בנושאים אלו. הדיון התיאורטי והחשיבה הפתוחה במפגשי הקבוצה אפשרו את המפגש הראשוני בין הנושאים, אך הדרך עד לשילובם האמיתי עדיין ארוכה.

בשנים האחרונות הולכת וגוברת נוכחותו של הנושא הסביבתי בסדר היום הציבורי בישראל, בכל גוני הקשת הפוליטית. למשל, לאחרונה הוקמה עמותה לטיפול בבעיות סביבתיות בגדה המערבית, עמותת "ירוק עכשיו", הפועלת במסגרת "הפורום המשפטי למען ארץ ישראל".[32] העמותה רואה לנגד עיניה בעיקר את טובתם של המתנחלים היהודים באזור ואיננה מזכירה שיתוף פעולה עם הפלסטינים; ואילו תנועת "שלום עכשיו" ארגנה "סיור ירוק מעבר לקו הירוק" כדי להצביע על העיוותים הקשים בשטח. הנושא הסביבתי חוצה הגבולות מתחיל אפוא לחדור לחוגים רחבים שלא ראו "אור ירוק" קודם לכן.

אנו ממליצות להכליל את נושא הסביבה בליבת הדיון עם הפלסטינים על הסדרי הקבע ולא בשוליו. כפי שנטען לעיל, הדבר עשוי להביא לבניית אמון וליצירת מנגנונים של שיתוף פעולה בתחומים נוספים. החברה האזרחית, ובכללה ארגוני הסביבה וארגוני השלום וזכויות האדם, חייבת להמשיך בחשיבה ובדיאלוג במטרה להיות שותפה ביצירת ההסכמים; עליה להשמיע קול ברור וחדשני בנושא חשוב ומכריע זה. תקוותנו היא כי הדיון הציבורי בנושא, שקבוצת העבודה במכון ון ליר היתה לו רק אות פתיחה, ילך ויעמיק.

32 לפרטים ראו http://www.haforum.org.il/newsite

רשימת מקורות

בן אליעזר, א', 1999. "האם מתהווה חברה אזרחית בישראל? פוליטיקה וזהויות בעמותות החדשות", *סוציולוגיה ישראלית* ב(1): 51-97.

גדרון, ב', ואחרים, 2003. *המגזר השלישי בישראל: בין מדינת רווחה לחברה אזרחית*, תל־אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 10.

חנין, ד', 2004. *צדק, סביבה ודמוקרטיה - הסיפור שטרם סופר: ארגוני הסביבה בישראל החלו לבחון את ההקשר החברתי של מפגעי הסביבה*, www.sviva.net/filesystem/tzedeksvivademokratiadov2004.doc

ישי, י' 2003. *בין גיוס לפיוס: החברה האזרחית בישראל*, ירושלים: כרמל.

פלד, י', וע' אופיר, 2001. ישראל: *מחברה מגויסת לחברה אזרחית?* ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.

פרומקין, ר', ות' אחירון־פרומקין, 2003. "האם שלום באיזור יביא לשלום בסביבה", מ' בנבנשתי (עורך), *הבוקר למחרת: עידן השלום - לא אוטופיה*, ירושלים: מכון טרומן.

רינת, צ', 2008. "קו ירוק - גם לירוקים", *הארץ*, 7.7.08.

שדה, ש', 2007. "ירוק־עד (כאן): ארגוני הסביבה בישראל ומקרה גדר ההפרדה", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל־אביב.

Ali, S. H., 2005. "Conservation and Conflict Resolution: Crossing the Policy Frontier," *Wilson Center's Environmental Change and Security Project (ECSP)*, issue no. 11.

Beck, U., 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: SAGE.

Bitterman, M., V. Lopez, and F. Wright, 2007. "A Bridge To Peace: Strategic Sustainable Development as an Approach to Conflict Resolution," M.A. Thesis, School of Engineering, Blekinge Institute of Technology (Karlskrona, Sweden).

Conca, K., and G. D. Dabelko (ed.), 2002. *Environmental Peacemaking,* Washington D.C.: Woodrow Wilson Center.

Carius, A., 2006. *Environmental Cooperation as an Instrument of Crisis Prevention and Peacebuilding: Conditions for Success, and Constraints*, Berlin Conference on the Human Dimensions of Global Environmental Change (October).

Dabelko, G. D., 2004. "The Next Steps for Environment, Population, and Security," *Wilson Center's Environmental Change and Security Project (ECSP)*, issue no. 10.

Harari, N., 2008. *Environmental Peacebuilding Theory and Practice*, EcoPeace / Friends of the Earth Middle East Report (January).

Jacobs, M., 1999. "Sustainable Development as a Contested Concept," in A. Dobson (ed.), *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Kameri-Mbote, P., 2007. *Water, Conflict, and Cooperation: Lessons from the Nile River Basin*, Washington D.C.: Woodrow Wilson Center.

Keck, M., and K. Sikkink, 1999. *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca: Cornell University Press.

Matthew, R., O. Brown, and D. Jensen, 2009. *From Conflict to Peacebuilding: The Role of Natural Resources and Environment*, a PBSO Briefing Paper prepared in cooperation with UNEP, http://www.iisd.org/publications/pub.aspx?pno=1062

Tal, A., 2002. *Pollution in a Promised Land: An Environmental History of Israel*, Berkeley: University of California Press.

UNEP, 2003. *Desk Study on the Environment in the Occupied Palestinian Territories*, Geneva: United Nation Environment Programme (January).

Environment and Peace: Theory, Politics and Activism

Sarah Ozacky-Lazar and Shahar Sadeh

(abstract)

In early 2008, the **Forum on Environment and Sustainability** was established at the Van Leer Jerusalem Institute as part of the "Mediterranean Neighbors Umbrella." The Forum is meant to serve as an arena for developing regional thinking about the environment and the meaning of regional sustainability, so as to develop theories about this topic, acquire knowledge and tools, create new fields of activity related to the environment, and encourage regional networking. In addition, the Forum aspires to place environmental issues at the forefront of the political negotiations and to initiate regional cooperation in environmental and sustainability projects. The Forum comprises several discussion groups with a total membership of more than 80 Israelis and Palestinians. The discussion group reported on here brought together Israelis affiliated with peace, human rights, and environmental NGOs to discuss the link between the political process and environmental issues and the possibility of using the environment as a tool for conflict mitigation.

The report provides some initial background on the nexus of the environment, development, security, peace, war and political conflicts, as manifested in international activity. The increasing awareness of this nexus has produced a series of international committees and conferences during the last three decades and even the award of the Nobel Peace Prize to environmental activists. Nevertheless, this awareness remains largely external and declarative; it has yet to penetrate the public mind and still has not spawned significant political activity.

There are several advantages to using the environment to resolve conflicts, create cooperative ventures, build bridges between enemies, and forge peace: A broad environmental perspective and dealing with natural resources force people to find ways to overcome political, ethnic, and national boundaries and to adopt a philosophy that transcends borders and is oriented to the long term. In addition, a focus on the environment could help depoliticize the conflict, prevent its perpetuation, and lower its intensity, and even make peace stronger and more stable.

One example of this is the Nile Basin Initiative (NBI), aimed at resolving the fierce conflict about water, which over time has developed into a tool for promoting peace and stability in the region. Another initiative in our part of the world, even though it never came to fruition, is the 1994 Bahrain Environmental Code of Conduct for the Middle East. The various states of the region, including Israel, are parties to this code. The code expresses the recognition that "a comprehensive, just and lasting peace in the region, development and environmental protection are interdependent and indivisible." The signatory pledged to "coordinate their environmental policies with one another."

As stated, a special group of members of peace, human rights and environmental NGOs met as part of the Forum at The Van Leer Jerusalem Institute. Its goal was to stimulate the domestic Israel discourse and thinking about the connection between the political process and the environment and to promote interorganizational cooperation. The group brought together representatives of some 20 civil society organizations in an

attempt to realize the latent potential of cooperation on environmental issues as a tool for mediation and for promoting dialogue and peace, based on examples from elsewhere in the world. The group's discussions brought to light the link between the environment and peace. They illuminated the need to develop comprehensive thinking among the organizations on ways to apply environmental issues in the political and diplomatic arena - as a factor that transcends borders and can help foster a culture of peace - and on ways to make the social-environmental movement in Israel more aware of what is taking place in the Palestinian territories.

The sessions dealt extensively with the link that actually exists between political issues and the environment and the link that is expected to be made, both at the theoretical level and the practical one, based on the participants' experience in their own work. Detailed surveys by group members of their efforts in both of these content worlds and of how they deal with various problems served as the basis for fruitful discussions and stormy debates; outside experts enriched members' knowledge of current developments in these domains. The group conducted a study tour of the West Bank, which focused on political-environmental problems such as unlicensed garbage dumps, the discharge of sewage into watercourses, and the environmental impact of the separation fence.

The members of the group brought up many ideas for work in the field, for learning, writing, and discussion - including drafting a joint covenant for the organizations, studying test cases, writing position papers, selecting topics for joint activity, studying models of past environmental management in the West Bank, creating an Israeli-Palestinian forum for peace and the environment, setting up an Israeli-Palestinian situation room to deal with common environmental problems, etc. It was proposed that the peace organizations decide whether and how they should increase their involvement with the environment, and that the environmental organizations decide whether and how to heighten their involvement with political issues. The sessions made us realize more strongly that in the reality of the Israeli-Palestinian conflict it is indeed natural and essential to deal with environmental issues, but that it is also complex, because of the political overtones of all environmental action. We learned that several peace and human rights organizations do include environmental justice in their brief and are active in this domain, even if only implicitly.

The Forum on Environment and Sustainability is continuing its work on the link between these two issues, along with a small number of other organizations. Civil society, including environmental organizations and peace and human-rights groups, must continue the deliberations and dialogue in this matter so that they can play a role in the drafting of agreements and raise a clear and new voice about this vital issue. We recommend that the environment and sustainability issues be included in the core of the final-status negotiations with the Palestinians. We hope that the public debate on the matter, of which the working group was only the beginning, will spread and intensify.

البيئة والسلام: النظرية، السياسة، الفعالية وما بينها

سارة أوستسكي-لازار وشاحر ساديه

(خلاصة)

أقيم في معهد فان لير في القدس في بداية عام ٢٠٠٨ منتدى البيئة والاستدامة الإقليمية تحت مظلة "جيران في البحر المتوسط". يهدف المنتدى إلى أن يكون حلبة لتنمية التفكير الإقليمي حول البيئة والاستدامة (sustainability) وضمن ذلك تطوير نظريات في هذا الموضوع واكتساب المعلومات والأدوات وإنشاء ميادين عمل جديدة في مجال البيئة وتشجيع العمل المشبك. كذلك، يتطلع المنتدى إلى وضع الموضوع البيئي في واجهة المفاوضات السياسية والمبادرة إلى تعاون إقليمي في مشاريع بيئية. تعمل في إطار المنتدى مجموعات نقاش متعددة تشارك فيها أكثر من ثمانين شخصية إسرائيلية وفلسطينية.

مجموعة النقاش التي يتناولها هذا التقرير عقدت لقاءات بين مندوبين إسرائيليين من منظمات تعمل في مجالات السلام وحقوق الإنسان والبيئة لبحث العلاقة بين العملية السياسية والمشاكل البيئية وإمكانية استعمال البيئة كوسيلة لحل النزاعات.

يزودنا التقرير بخلفية أولية حول العلاقات بين البيئة، التطوير، الأمن، السلام، الحرب والنزاعات السياسية كما تتمثل في الأنشطة الدولية. وقد أفضى تزايد الوعي لهذه الصلة إلى سلسلة من اللجان والمؤتمرات الدولية التي عقدت خلال العقود الثلاثة الأخيرة، بل وأسفرت عن منح جائزة نوبل للسلام لنشطاء في مجال البيئة. لكن، على الرغم من ذلك، يبدو أن غالبية هذا الوعي بقيت في مستوى التصريحات ولم تتغلغل حتى الآن إلى الوعي العام، ولم تتمخض عن نشاط سياسي ملموس.

هناك العديد من الايجابيات الكامنة في استعمال البيئة لتسوية النزاعات وإنشاء التعاون والجِسْر بين المتخاصمين وبناء السلام: النظرة البيئية الواسعة ومعالجة الموارد الطبيعية تتطلبان إيجاد الطرق للتغلب على الحدود السياسة والاثنية والقومية وتبني مفاهيم تجتاز الحدود تكون بعيدة المدى . كذلك, استعمال البيئة قد يؤدي إلى رفع التسييس عن النزاع ومنع استمراره والحد من قوته بل تعزيز السلام واستقراره أيضا. احد الأمثلة على ذلك هو مبادرة حوض النيل التي كانت تهدف إلى حل نزاع حاد حول المياه، وقد تطورت مع مرور الزمن، وأصبحت وسيلة منشطة للسلام والاستقرار في المنطقة . وهناك مبادرة أخرى في منطقتنا لم تتحقق أيضا وهي وثيقة "كود البحرين للسلوك في مواضيع جودة البيئة في الشرق الأوسط" من عام ١٩٩٤ وقد وقعت على هذه الوثيقة دول كثيرة من المنطقة، من ضمنها إسرائيل، وجاء في الوثيقة الاعتراف بأن السلام العادل والداعم في المنطقة والتطوير وحماية البيئة هي عمليات غير منفصلة متعلقة ببعضها البعض وقد تعهدت الدول الموقعة عليها بتنسيق السياسية البيئية بين مختلف الأطراف في المنطقة.

وكما أسلفنا، عملت في إطار المنتدى مجموعة مميزة من الأعضاء في منظمات ناشطة في مجالات السلام وحقوق الإنسان والمنظمات البيئية، وكان هدف فتح نقاش وتفكير داخل إسرائيل حول الصلة بين العملية السياسية والبيئة وتشجيع التعاون بين المنظمات. شارك في المجموعة مندوبون من حوالي عشرين منظمة من منظمات المجتمع المدني في محاولة لتحقيق الطاقة الكامنة في التعاون البيئي كوسيلة للوساطة لتشجيع الحوار والسلام بالاعتماد على نماذج من أنحاء العالم.

وقد تبين بوضوح خلال نقاشات المجموعة أن هناك علاقة بين البيئة والسلام واتضحت الحاجة لتطوير تفكير عام وشامل لدى هذه المنظمات سواء حول طرق استعمال مواضيع بيئية في الحوار السياسي على المستويين الداخلي والخارجي كعامل عابر للحدود بمقدوره المساهمة في النهوض بثقافة السلام وكذلك حول الطرق لتقريب الحركة البيئية الاجتماعية في إسرائيل من الممارسات التي تنفذ في الأراضي الفلسطينية.

وبحثت في هذا الاجتماعات، بتوسع، العلاقة الموجودة والعلاقة المنشودة بين المواضيع البيئية والمواضيع السياسية سواء على المستوى النظري وسواء حسب خبرة وتجربة المشاركين في نطاق عملهم في مختلف المنظمات والمؤسسات. العروض المستفيضة المقدمة من قبل أعضاء المجموعة حول نشاطهم في عالمي المضمون المذكورين وحول مواجهتهم لشتى أنواع الصعوبات شكلت أساسًا لمحادثات مثمرة وجدالات صاخبة، وقد أثرى خبراء مختلفون المعلومات حول ما يجري في ميدانيا في هذه المجالات. وقامت المجموعة بجولة في الضفة الغربية والتي تمركزت حول المشاكل البيئية والسياسية مثل مكبات النفايات غير القانونية، تدفق مياه المجاري في الوديان والتأثيرات البيئية الناتجة عن جدار الفاصل.

طرح أعضاء المجموعة الكثير من الأفكار لنشاطات ميدانية، وللتعلم والكتابة والبحث – منها : كتابة وثيقة مشتركة للمنظمات, بحث case studies بحالات اختبارية، كتابة أوراق موقف، اختيار مواضيع لنشاطات مشتركة، تعلم نماذج من الماضي للإدارة البيئية في أراضي الضفة الغربية، إنشاء منتدى إسرائيلي فلسطيني للبيئة والسلام، إقامة غرفة لحالات الطوارئ إسرائيلية فلسطينية لمعالجة المشاكل البيئية المشتركة وغيرها، وقد اقترح بأن تقرر منظمات السلام هل تزيد من مشاركتها في المجال البيئي وبأي الطرق، وتقرر المنظمات البيئية هل تزيد مشاركتها في المجال السياسي. وقد تبين لنا في الاجتماعات، بصورة متزايدة، أنه قي واقع النزاع الإسرائيلي الفلسطيني فإن معالجة المواضيع البيئية هي طبيعية فعلاً ولا بد منها، لكنه أيضًا شائك بسبب المعنى السياسي الكامن في كل نشاطات بيئي. واتضح انه، على ارض الواقع، فإن بعض منظمات السلام وحقوق الإنسان تنظر إلى موضوع العدل البيئي وتعمل في هذا المجال حتى إذا لم يكن ذلك بصورة صريحة.

يواصل هذا المنتدى عمله في مجال العلاقة بين هذين الموضوعين، وهناك بعض المنظمات الأخرى العاملة على غراره. المجتمع المدني، ومن ضمنه منظمة البيئة ومنظمات السلام وحقوق الإنسان يجب أن تواصل التفكير والحوار لتكون شريكة في إنتاج الاتفاقيات؛ يجب أن تصدر صوتًا واضحًا في هذا الموضوع الهامّ والحساس. إننا نوصي بإعادة إدراج موضوع البيئة في جوهر النقاش مع الفلسطينيين حول التسوية الدائمة للصراع، ويحدونا الأمل الحقيقي بأن يتعمق، بصورة متزايدة، النقاش الشعبي لهذا الموضوع الذي كانت لمجموعة العمل في معهد فان لير في القدس إشارة الانطلاق فيه.

תהליך השלום במזרח התיכון
השיחות הרב-צדדיות
العملية السلمية في الشرق الاوسط
المفاوضات متعددة الاطراف

קוד בחריין להתנהגות בנושאי איכות הסביבה במזרח התיכון

مجموعة قواعد البحرين للتصرف البيئي في الشرق الاوسط

קבוצת העבודה לאיכות הסביבה
مجموعة العمل لحماية البيئة

קבוצת העבודה לאיכות הסביבה

קבוצת העבודה לאיכות הסביבה, במסגרת השיחות הרב־צדדיות של תהליך השלום במזרח התיכון, אשר החל במדריד, אוקטובר 1991, בהתבסס על הדיונים שנערכו **בקרב קבוצת קהיר המייעצת**, באשרה מחדש את תפקידן של השיחות הרב־צדדיות בבניית אמון ועידוד שיתוף הפעולה בקרב מדינות האיזור בתחום איכות הסביבה, בהתייחסה להצהרות ולכלים הבינלאומיים הנוגעים לנושא איכות הסביבה ולפיתוח בר־קיימא, תוך שימת דגש על **הצהרת ריו בנושא סביבה ופיתוח** ועל "**אג'נדה 21**" אשר אומצו בשנת 1992, בהכירה בכך כי לאור מערכת היחסים הבלתי ניתנת להפרדה בין בני האדם וסביבתם, כל מרכיבי הסביבה האנושית - הטבעיים או מעשי ידי אדם - חיוניים לקיומם ולרווחתם של חיי אדם ברמה הבסיסית ביותר, בהיותה משוכנעת בצורך להגן על הסביבה ומשאבי הטבע באיזור ולשמרם, בהכירה בכך כי לבעיות סביבתיות רבות השפעה חוצת גבולות וכי על כל צד להתחשב, בעת קביעת מדיניות הפיתוח ואיכות הסביבה שלו, בהשלכות האפשריות על הגורמים האחרים באיזור, וכן בהכירה בצורך להוריש לדורות הבאים באיזור, סביבה בטוחה, יציבה ובריאה, יחד עם פירות הפיתוח הכלכלי, בהכירה במאפיינים הסביבתיים הייחודיים למזרח התיכון, מצהירה הקבוצה כדלהלן:

1. עקרונות

הצדדים באיזור מכריזים על העקרונות הבאים:

א. השימוש במשאבי הטבע של האיזור יעשה באופן בר־קיימא, תוך שימורם של המשאבים הסביבתיים הייחודיים לאיזור.

ב. הצדדים ישאפו לניצול אוצרות הטבע המשותפים באיזור באופן הוגן וצודק, תוך תיאום מדיניות הניהול ביניהם.

ג. לכל אחד מן הצדדים הזכות לנצל את משאביו בהתאם למדיניות איכות הסביבה והפיתוח שלו, והחובה להבטיח כי הפעולות הנעשות בתחום שיפוטו או אחריותו, אינן מסבות נזק סביבתי כלשהו לשכניו.

ד. על כל אחד מן הצדדים מוטלת האחריות להימנע מפעילויות בעלות השפעה שלילית, או המהוות איום כלשהו, על הבטחון הסביבתי באיזור.

ה. פיתוח כלכלי חייב להיעשות תוך התחשבות מלאה בצרכי שימור והגנת הסביבה, כולל שימור המאזן האקולוגי, בריאות האדם ורווחתו. הצדדים יעודדו שיתוף פעולה בהגנה על הסביבה ובשימורה.

ו. שלום כולל, צודק ובר־קיימא באיזור, פיתוח והגנה על הסביבה, הנם תהליכים בלתי נפרדים התלויים זה בזה.

ז. הצדדים באיזור ישתפו פעולה ביניהם ויפעלו במטרה לגייס שיתוף פעולה של גורמים אחרים למען ביעור העוני, פעולה שהינה תנאי הכרחי לפיתוח בר־קיימא, במגמה להפחית את חוסר השוויוניות ברמת החיים, ולתת מענים טובים יותר לצורכיהם של תושבי האיזור.

ח. הטיפול בנושאים סביבתיים בצורה הטובה ביותר, מצריך שיתוף כל האזרחים והמגזרים החברתיים הנוגעים בדבר. הצדדים יאפשרו ואף יעודדו מודעות והשתתפות ציבורית על ידי הפצת מידע והפיכתו זמין לקהל הרחב.

---

* מסמך זה אומץ על ידי קבוצת העבודה לאיכות הסביבה, במסגרת השיחות הרב־צדדיות של תהליך השלום במזרח התיכון, ב־25 באוקטובר 1994, בבחריין. המסמך הועתק כלשונו מן החוברת שהוגשה למשרד להגנת הסביבה.

2. קווים מנחים

על מנת להביא לתאום בין המדיניות והעקרונות, על כל הצדדים באיזור לפעול כדלהלן:

א. להפעיל חקיקה סביבתית יעילה. סטנדרטים סביבתיים, יעדי פיתוח וסדרי עדיפויות חייבים לשקף את מצב הסביבה במזרח התיכון, תוך התחשבות בתנאים הגיאוגרפיים, הטופוגרפיים והאקלימיים, כמו גם בבעיות סביבתיות איזוריות, כגון זיהום מים, אויר וים, טיפול בפסולת, מידבור ושימור ערכי טבע.

ב. לפתח וליישם כלים לניהול הסביבה, כגון: תסקיר השפעה של הסביבה, ניהול גורמי סיכון סביבתיים ומערכות ניטור, הן לצורך בדיקת ההשפעות הפנימיות והן ההשפעות חוצות הגבולות; במקרים של פרוייקטים בעלי השפעות חוצות גבולות אפשריות, על כל הצדדים המעורבים באיזור לחבור יחד ולשתף פעולה.

ג. לשאוף לבניית היכולת לפיתוח משאבי אנוש, באמצעות הפעלת תכניות הכשרה וחינוך לנושאי סביבה.

ד. להביא להעלאת המודעות הציבורית, על מנת להרחיב את הבסיס לגיבוש דעות נאורות והתנהגות אחראית, מצד פרטים, חברות וקהילות, בהגנה על הסביבה ובשיפור פניה.

ה. לתאם את המדיניות הסביבתית בין הצדדים באיזור ולפעול, תוך שיתוף פעולה, להגנת כלל הסביבה באיזור, מתוך כוונה טובה וברוח של שותפות.

ו. לשתף פעולה בעידוד פיתוח טכנולוגיות מתאימות ופיתוח כלים להתמודדות עם נושאים סביבתיים, באמצעות פרוייקטים משותפים, מחקר משותף וכל פעולה מתאימה אחרת; יש להקל על העברת ידע, טכנולוגיה ומידע. על כל צד לידע את הצד האחר בכל הקשור למצבים סביבתיים בעלי השפעות איזוריות או חוצות גבולות.

ז. לדאוג לעידוד הפנמת המחיר הסביבתי, תוך שימוש בכלים כלכליים ומתוך התחשבות בגישה על פיה חייב הגורם המזהם לשאת במחיר הזיהום, כל זאת תוך התחשבות בעניין הציבורי ומבלי לפגוע בסחר הבינלאומי ובהשקעות.

ח. לפתור מחלוקות סביבתיות ביניהם בדרכי שלום, תוך נקיטה באמצעים הולמים וברוח אמנת האומות המאוחדות ובהתאם להצהרות ולמשפט הבינלאומי הרלוונטים.

3. פעולות משותפות

הצדדים באיזור יאחדו כוחות בהגנה על הסביבה ובשימורה ויפעלו בתחומים הבאים:

מים

יש לתת עדיפות גבוהה ביותר לשמירה על איכות מים. בשל כמות המשקעים הנמוכה באיזור, ישנה חשיבות עליונה לשמירת איכות מים־עיליים ומי תהום - לצרכים כלכליים ולצריכה על ידי בני אדם גם יחד.

הסביבה הימית ואיזורי החוף

שטחי הים במזרח התיכון, הנם בעלי חשיבות כלכלית וסביבתית כאחת לצדדים באישור. שטחים אלה חשופים במיוחד לזיהומים, הן ממקור יבשתי והן כתוצאה מפעילות ימית. חיוני, על כן, ליישם סטנדרטים מתקדמים לחיסול מקורות זיהום אלה ולשתף פעולה, בכל דרך אפשרית, בהבטחת ההגנה על החופים ובשמירה על המיגוון הביולוגי במים.

אויר

פעילויות כלכליות, בתחומי התעשייה, האנרגיה והתחבורה בעיקר, מהוות מקור עיקרי לזיהום אויר במזרח התיכון. יש לנקוט בכל האמצעים הדרושים למניעת הידרדרות איכות האויר.

טיפול בפסולת

במקביל לעלייה ברמת החיים ובפעילות הכלכלית, הצדדים באיזור צפויים להתמודד עם כמויות הולכות וגדלות של פסולת. על כל הגורמים באיזור תוטל האחריות: להפחתת כמות הפסולת, להפעלת תקנות מתאימות לטיפול יעיל בפסולת, למיחזורה ולנקיטת אמצעי הגנה, וכן לסילוק בטוח של הפסולת תוך שמירה על אמצעי בטיחות והפעלת הסדרים למוכנות לשעת חירום אשר יהיו מקובלים על כל הצדדים. ביוב - בהיותו משאב פוטנציאלי חשוב - יאסף ויטופל כהכנה לשימוש חוזר למטרות שונות.

מידבור

איזור המזרח התיכון נמנה על אותם איזורים בהם נשקפת סכנה להידרדרות באיכות הקרקע ולהתפשטות המדבר. עובדה זו מחייבת נקיטת אמצעי מנע בדחיפות. לחימה במידבור בכלל, והתמודדות עם בצורת בפרט, מחייבים נקיטת צעדים תוך שיתוף פעולה.

4. מסגרת איזורית

הצדדים מכירים בצורך לשיתוף פעולה ביניהם בתחום הסביבה במזרח התיכון. הצדדים יפעלו למען פיתוח מסגרת מתאימה לשיתוף פעולה איזורי בתחום איכות הסביבה. להשגת מטרה זו, יש חשיבות לכך שהצדדים באיזור יספקו, בזמן, התראה מוקדמת וכל מידע רלוונטי הנוגע למצבים סביבתיים בעלי השפעות איזוריות, לכל הצדדים העלולים להיות מושפעים מכך.

5. סיוע מגורמים מחוץ לאיזור

גורמים מחוץ לאיזור, כולל ארגונים בינלאומיים, נקראים לסייע לצדדים באיזור בניסיונותיהם להשיג את המטרות והיעדים המוצגים בקוד ההתנהגות הזה.

6. ביקורת תקופתית

קוד התנהגות זה יובא לתשומת לב כל הצדדים הנוגעים בדבר, על מנת שיוכלו לקבל על עצמם את חלקם באחריות, הפרטית והכללית, להבטחת השגת היעדים המוצגים בקוד זה. הצדדים יערכו ביקורת תקופתית להערכת יעילות קו ההתנהגות ולעדכונו, על פי הצורך.

הערות

השיחות הרב־צדדיות במסגרת תהליך השלום במזרח התיכון

שיחות השלום הרב־צדדיות, שהחלו כתוצאה מועידת השלום במדריד ב־1991, מהוות מרכיב משלים לשיחות הדו־צדדיות בין ישראל לשכנותיה הערביות. מטרתן הראשונית של השיחות הרב־צדדיות הינה לקדם שיתוף פעולה איזורי באמצעות פרוייקטים ממשיים ומוחשיים, ולעודד את הצדדים במזרח התיכון לפעול יחדיו על בסיס איזורי.

השיחות הרב־צדדיות מתנהלות במקביל בחמש קבוצות עבודה (בקרת נשק ובטחון איזורי, איכות סביבה, פיתוח כלכלי איזורי, פליטים ומקורות מים) ובועדת ההיגוי. חמש קבוצות העבודה נפגשו מספר פעמים מאז שנת 1992, לתכנון ולהערכת פרוייקטים.

קבוצת העבודה לאיכות הסביבה

בהיותה אחת המסגרות שנוסדו בועידת השלום במדריד, פועלת קבוצת העבודה לאיכות הסביבה, מאז היווסדה, בסלילת הדרך לשיתוף פעולה איזורי בנושאי סביבה. הקבוצה, הפועלת בראשות יפן, דנה בנושאים הבאים: ניהול סביבתי (קוד התנהגות סביבתית, תסקירי השפעה על הסביבה וכד'), זיהום ים (הערכות לטיפול באירועי זיהום ים בשמן וכד'), מידבור וכן איכות מים, ביוב וטיפול בפסולת.

לאחר הפגישה הראשונה שהתקיימה בטוקיו בשנת 1992, קיימה הקבוצה גם את פגישתה השלישית בטוקיו, בחודש מאי, 1993. במעמד זה הוצע לראשונה פרוייקט הכנת קוד ההתנהגות בנושאי איכות הסביבה. לקידום הפרוייקט מינתה קבוצת העבודה צוות מומחים. צוות זה המכונה - **קבוצת קהיר המייעצת**, מורכב ממומחים בתחומי סביבה שונים מהאיזור ומגופים שמחוץ לאיזור. נוסח קוד ההתנהגות שהוכן על ידי הצוות, אושר על ידי קבוצת העבודה בפגישתה השישית בבחריין, באוקטובר 1994. למסמך זה ניתן השם: "**קוד בחריין להתנהגות בנושאי איכות הסביבה במזרח התיכון**", על שם המדינה בה אושר.

קוד בחריין להתנהגות בנושאי איכות הסביבה במזרח התיכון

בהיותו אוסף כללים המחייבים את הצדדים באופן מוסרי, קורא קוד ההתנהגות לכל הצדדים באיזור ליישם, בין היתר, חקיקה סביבתית יעילה, לפתח ולהפעיל כלים לניהול סביבתי, לשאוף לבניית יכולות על ידי הכשרה וחינוך ולתאם ביניהם עמדות בקביעת מדיניות בנושאי סביבה. כמו כן, מגדיר הקוד באופן ייחודי מספר נושאים, בהם נקראים הצדדים באיזור להתחיל לפעול במשותף. שטחים אלה כוללים: מים, שימור הסביבה הימית ואיזורי החוף, אויר, טיפול בפסולת ומידבור.

הגדרת הקוד הסביבתי מהווה ציון דרך חשוב ביותר לקראת שיתוף פעולה איזורי במזרח התיכון משתי סיבות. ראשית, קוד התנהגות זה הנו המסמך הראשון שאושר על ידי אחת מקבוצות העבודה במסגרת השיחות הרב־צדדיות. שנית, קוד ההתנהגות מהווה מסגרת לשיתוף פעולה בנושאי איכות הסביבה. קוד ההתנהגות, כהסדר האיזורי הראשון, מהווה בסיס לשיתוף הפעולה המיוחל בנושאי שימור הסביבה.

مجموعة قواعد البحرين للتصرف البيئي في الشرق الاوسط

مجموعة العمل متعددة الاطراف لحماية البيئة في اطار عملية السلام في الشرق الاوسط التي استهلت في مدريد بشهر تشرين الاول من عام ١٩٩١،

اذ تعتمد على المباحثات التي جرت في مجموعة القاهرة الاستشارية،

اذ تؤكد على دور الحوار المتعدد الاطراف في بناء جسور الثقة والتعاون بين الاطراف الاقليمية في مجال البيئة،

اذ تشير الى اعلانات واتفاقيات دولية وثيقة الصلة بموضوع البيئة والتنمية المستدامة، وتعترف باعلان ريو المعني بالبيئة والتنمية و "جداول اعمال القرن ٢١" الذي تم المصادقة عليه عام ١٩٩٢،

اذ تعترف ان، على ضوء العلاقة الغير قابلة للفصل بين الناس وبين بيئتهم فان جميع جوانب البيئة الانسانية، بينما كانت طبيعية او ناتجة عن اعمال الانسان، تعتبر مهمة لصحة وسعادة ومتعة حياة الانسان الاساسية،

اذ تقتنع بالحاجة الى الحماية والحفاظ على البيئة والمصادر الطبيعية في المنطقة،

اذ تعترف انه على ضوء التأثيرات البيئية الخارقة للحدود، فان كل طرف بحاجة الى الأخذ بعين الاعتبار التأثيرات على الطرف الاخر من خلال تطبيق سياسته البيئية والتنموية،

اذ وتعترف ايضا باهمية توفير بيئة صحية أمينة ومضمونة للاجيال القادمة بالاضافة الى ثمار التنمية الاقتصادية،

واذ وتعترف بالميزات البيئية الخاصة بالشرق الاوسط، فانها تعلن ما يلي:

---

* تم المصادقة على هذه الوثيقة من قبل مجموعة العمل للحماية البيئية في اطار عملية السلام في الشرق الاوسط في ٢٥ تشرين اول من عام ١٩٩٤ بالبحرين.

المبادئ

١. تعلن الاطراف الاقليمية عن المبادئ التالية :

(١) يجب الاستفادة من المصادر الطبيعية للمنطقة على اسس مستدامة ، كما ويجب الحفاظ على مصادر بيئية خاصة بالمنطقة .

(٢) يجب ان تحرص الاطراف على ان يكون استغلال المصادر المشتركة في المنطقة عادلا وتكون سياسات ادارة هذه المصادر متناسقة .

(٣) يحق للاطراف استغلال مصادرها وفقا لسياستها البيئية والتنموية، وان تكون مسؤولة ايضا عن عدم الحاق اضرار بيئية للأطراف الاخرى جراء الفعاليات والنشاطات داخل منطقة نفوذها .

(٤) يجب ان تتحمل الاطراف مسؤولية تجنب التأثيرات المعاكسة والمخاطر على الامن البيئي بالمنطقة .

(٥) يجب ان تتمشى التنمية الاقتصادية مع حماية البيئة والحفاظ عليها، بما في ذلك الحفاظ على التوازن البيئي وحماية صحة ورفاهية الانسان . يجب على الاطراف تشجيع التعاون في الحماية والحفاظ على البيئة .

(٦) ان السلام، الشامل العادل والدائم في المنطقة والتنمية والحفاظ على البيئة تعتبر مفاهيم متوافقة وغير قابلة للانقسام .

(٧) يجب ان تتعاون الاطراف الاقليمية وتبحث عن تعاون الاطراف الاخرى في مهمة القضاء على الفقر كمطلب اساسي للتنمية المستدامة من اجل تقليص التفاوت في مستويات المعيشة وتلبية سليمة لاحتياجات شعوب المنطقة .

(٨) يتم معالجة المواضيع البيئية بصورة جيدة على المستوى المناسب عن طريق مشاركة جميع المواطنين وقطاعات المجتمع الذين لهم صلة بالموضوع . يجب على الاطراف تسهيل وتشجيع وعي الجمهور ومشاركته بواسطة توفير المعلومات على نطاق واسع .

الخطوط المرشدة

٣ . من اجل السعي في تطبيق سياسات وفقا للمبادئ، فيجب على الأطراف الاقليمية :

(أ) سن تشريعات بيئية فعالة . كما ويجب ان تكون المعايير البيئية، اولويات واهداف الادارة البيئية تعكس وضع البيئة في الشرق الاوسط، وتولى الاهتمام التام للظروف الجغرافية، الطوبوغرافية، والارصاد الجوية بالاضافة الى المشاكل البيئية الاقليمية مثل الماء، الهواء والتلوث البحري، معالجة النفايات، التصحر والمحافظة على الطبيعة .

(ب) تطوير واستخدام وسائل ادارية مثل تقييم التأثير البيئي، تطوير وسائل ادارية لضبط المخاطر البيئية وانظمة المراقبة، للتأثيرات الداخلية والخارجية على حد سواء، وفي حالة اقامة مشاريع قد يكون لها تأثيرات على دول مجاورة، فيجب على الأطراف الاقليمية التي لها علاقة بالموضوع ان تحاول جاهدة للتعاون في تقييم التأثير البيئي .

(ج) السعي الى بناء القدرات وتنمية المصادر البشرية من خلال التدريب والتثقيف البيئي .

(د) تقوية وتشجيع الوعي الجماهيري لتوسيع القاعدة لأفكار متنورة وتصرفات مسؤولة لحماية وتحسين البيئة من قبل افراد، مؤسسات تجارية ومجتمعات مختلفة .

(هـ) تنسيق سياساتها البيئية مع بعضها البعض والتعاون في حماية البيئة العامة في المنطقة بنية طيبة وبروح الشراكة .

(و) التعاون من شأن تعزيز التكنولوجيا الملائمة والمقدرة على معالجة القضايا البيئية بواسطة مشاريع مشتركة، ابحاث مشتركة وفعاليات اخرى حيثما يكون الامر مناسبا؛ تسهيل عملية تحويل ونقل التكنولوجيا، البراعة والمعلومات، ابلاغ بعضهما البعض بشأن الاوضاع البيئية التي لها تأثيرات اقليمية خارقة الحدود .

مساعدات خارجية

٥. الاطراف الخارجية، بما في ذلك المنظمات الدولية مدعوة لتقديم المساعدة للأطراف الاقليمية في محاولاتها لتحقيق اهداف وغايات مجموعة القواعد هذه.

مراجعة دورية

٦. يجب ان تنتبه الاطراف المعنية الى مجموعة القواعد هذه وذلك لتولي المسؤولية بشكل فردي او معا، لضمان تحقيق اهداف مجموعة القواعد هذه. يجب على الاطراف ان تقيّم وبشكل دوري فعاليات ونجاعة قواعد التصرف هذه ومراجعتها اذا استلزم الامر.

ملاحظة:

المفاوضات متعددة الأطراف في اطار العملية السلمية بالشرق الاوسط

تعتبر مفاوضات السلام المتعددة الاطراف التي نتجت عن مؤتمر مدريد ١٩٩١ كعنصر مكمل للمفاوضات الثنائية بين اسرائيل وجيرانها العرب. الهدف الرئيسي من هذه المفاوضات هو تنشيط التعاون الاقليمي من خلال مشاريع واقعية وواضحة وتشجيع الدول الشرق اوسطية على العمل معا في النطاق الاقليمي.

وتتفرع هذه المفاوضات الى خمسة مجموعات عمل: مراقبة التسلح والأمن الاقليمي، البيئة، التطور الاقتصادي الاقليمي، اللاجئون، ومصادر المياه. وقد اجتمعت هذه المجموعات الخمس مرات عديدة منذ عام ١٩٩٢ لتخطيط وتقييم هذه المشاريع.

مجموعة العمل لحماية البيئة

كاحدى الاطارات للمسيرة السلمية الشرق اوسطية كانت تعمل مجموعة العمل لحماية البيئة والتي ترأسها اليابان على تسهيل التعاون الاقليمي في مجال البيئة. وقد عالجت مجموعة العمل المجالات التالية: قضية الادارة البيئية (قواعد التصرف البيئي، تقييم التأثير البيئي، وما شابه ذلك)، التلوث البحري (الاستعداد والاستجابة لعمليات انسكاب النفط)؛ التصحر، جودة المياه، معالجة مياه المجاري والنفايات الاخرى.

وقد عقدت مجموعة العمل هذه اجتماعها الاول في طوكيو عام ١٩٩٢، واجتماعها الثالث في شهر ايار من عام ١٩٩٣ في طوكيو ايضا، حيث تم عرض قواعد التصرف البيئي لأول مرة. وللمضي قدما في هذا المشروع، فقد انشأت مجموعة العمل مجموعة خبراء. وتتكون هذه المجموعة، التي اطلق عليها اسم مجموعة القاهرة الاستشاريه، من خبراء بيئيين من الاطراف الاقليمية والخارجية. وقد صادقت مجموعة العمل في اجتماعها السادس في البحرين، تشرين اول عام ١٩٩٤ على مجموعة القواعد هذه التي تم اعدادها من قبل مجموعة القاهرة الاستشارية. وقد اطلق على المستند اسم "مجموعة قواعد البحرين للتصرف البيئي في الشرق الاوسط" بسبب المصادقة عليها في البحرين.

مجموعة قواعد البحرين للتصرف البيئي في الشرق الاوسط

بصفتها احكام ملزمة اخلاقيا، فان مجموعة قواعد التصرف البيئي تدعو دول المنطقة الى سن تشريعات بيئية فعالة، تطوير واستخدام وسائل لادارة البيئة والسعي الى بناء القدرات، من خلال التدريب والتعليم، وتنسيق السياسات البيئية فيما بينها. كما ان هذه القواعد تحدد مجالات مختلفة يتم من خلالها تشجيع الاطراف الاقليمية على العمل سوية. وتشمل هذه المجالات: موارد المياه وبيئة البحر والشواطئ، الهواء، معالجة النفايات والتصحر.

وتعتبر مجموعة القواعد البيئية معلم هام للتعاون الاقليمي بالشرق الاوسط لسببين. الاول، انه اول مستند من نوعه تصادق عليه احدى مجموعات العمل متعددة الأطراف. الثاني، ان مجموعة القواعد البيئية تمنح إطار مفاهيمي للتعاون في مجال حماية البيئة. وبفضل مجموعة القواعد هذه سيتم التوصل الى اول تسوية في مجال الحفاظ على البيئة.

(ز) محاولة تشجيع تدويل المصاريف البيئية واستخدام الوسائل الاقتصادية، مع الأخذ بعين الاعتبار بانه يجب على الملوث، بشكل مبدئي، تحمل مصاريف التلوث، مع النظر الى المصلحة العامة وبدون تحريف التجارة العالمية والاستثمار.

(ح) حل جميع خلافاتهم البيئية بالطرق السلمية وبالوسائل الملائمة وفقا لميثاق الامم المتحدة وطبقا لشروط القانون الدولي والاعلانات الدولية.

فعاليات مشتركة

٣. يجب على الاطراف الاقليمية ان تتعاون للحماية والمحافظة على البيئة والعمل في المجالات التالية:

المياه:

يجب ان تكون حماية جودة المياه على رأس سلم الاولويات. بسبب كمية الامطار القليلة المتساقطة في المنطقة، فإنه من المهم جدا المحافظة على جودة المياه السطحية والجوفية للاستهلاك الاقتصادي والبشري.

البيئة البحرية والساحلية:

تعتبر أسطح البحر بالشرق الأوسط كنز اقتصادي وبيئي للأطراف في المنطقة. هذه الاسطح حساسة للتلوث من مصادر برية ومن نشاطات بحرية بالأخص. من المهم تطبيق معايير متطورة لازالة مصادر التلوث هذه، والتعاون في جميع الطرق المحتملة لضمان حماية الشواطئ والتنوع البيولوجي في المياه.

الهواء:

تعتبر النشاطات الاقتصادية وبالاخص في قطاعات الصناعة، الطاقة والمواصلات من المصادر الرئيسية لتلوث الجو في الشرق الاوسط. ولهذا يجب اتخاذ خطوات لمنع انحلال جودة الهواء.

معالجة النفايات :

بسبب ارتفاع مستوى المعيشة وزيادة النشاطات الاقتصادية ، فان الأطراف الاقليمية تحتاج للتخلص من كمية النفايات المتزايدة في المستقبل . فالاطراف بحاجة الى التقليل من كمية النفايات ، سن قوانين لمعالجة تامة للنفايات ، استحداثها وضمان التخلص السليم من النفايات باتخاذ اجراءات وقائية ، وضمان اجراءات استعداد واستجابة في حالة الطوارئ . اما بالنسبة لمياه المجاري والتي تعتبر مورد مياه هام فيجب استحداثها واستخدامها لاهداف متعددة .

التصحر :

تعتبر منطقة الشرق الاوسط من المناطق المهددة بتعرية وتآكل التربة بما في ذلك التصحر ، ولهذا يجب اتخاذ اجراءات وقائية بأسرع وقت ممكن . ومكافحة التصحر والتخفيف من حدة الجفاف بالاخص ، فان اتخاذ خطوات تعاونية هي امر لا بد منه .

إطار إقليمي

٤ . تعترف الاطراف بالحاجة الى تعاون إقليمي في مجال البيئة بالشرق الاوسط . اذ يجب على الاطراف العمل نحو تطوير إطار مناسب للتعاون الاقليمي في المجال البيئي . ولتحقيق هذه الغاية ، فمن المهم ان تزود الاطراف الاقليمية بمعلومات هامة وبلاغات مبكرة بالنسبة للأوضاع الأقليمية التي لها تأثيرات على الاطراف الاخرى .

נספח 2: רשימת הארגונים המשתתפים ונציגיהם בקבוצה

ארגון	נציגים בקבוצה	אתר אינטרנט
שתי"ל	אבי דבוש	www.shatil.org.il
מרכז השל	רמי לבני	www.heschel.org.il
אדם טבע ודין	נירית לוטן, קרן הלפרין	www.iued.org.il
גרינפיס	שרון דולב, לירון ישראלי	www.greenpeace.org.il
במקום	אלון כהן־ליפשיץ	www.bimkom.org
מכון הערבה ללימודי הסביבה	ססיל רימר	www.arava.org
אזרחים למען הסביבה בגליל	ליאורה אהרון, ג'מילה הרדל ואכים	www.cfe.org.il
פעולה ירוקה	אבי לוי	www.greenaction.org.il
הפורום הישראלי לאנרגיה	נועם סגל	www.energia.org.il
בני אברהם	מיה נגב	www.google.com/group/bnei-avraham?pli=1
בצלם	נג'יב אבו רקייה	www.bestelem.org
מרכז ישראל–פלסטין למחקר ומידע (IPCRI)	רובין טווייט	www.ipcri.org
נווה שלום	איתן קרמר	www.nswas.org
קרן התרבות האירופית (ECF)	מיכל סליטרניק	www.ecf.org.il
מרכז פרס לשלום	יעל פתיר	www.peres-center.org
רופאים לזכויות אדם	וסים עבאס	www.phr.org.il
עו"סים שלום	דב ברנשטיין	www.ossim-shalom.org.il
שלום עכשיו	חגית עופרן	www.peacenow.org.il
פרופיל חדש	חנה אבירם	www.newprofile.org